

Judyta Dworas-Kulik

- ▶ Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
(John Paul Catholic University of Lublin, Poland)
- ▶ e-mail: judyta.dworas-kulik@kul.pl
- ▶ ORCID: 0000-0002-1990-5497

DOI: 10.15290/mhi.2024.23.02.01

GENEZA I EWOLUCJA POZYCJI PRAWNEJ DZIECKA POZAMAŁŻEŃSKIEGO W POLSKIM USTAWODAWSTWIE I POŁOWY XX WIEKU

Abstrakt

Poprawa statusu prawnego dziecka nieślubnego następowała powoli. Stąd aż do 1950 roku na ziemiach polskich utrzymywano rozróżnienie pozycji cywilnoprawnej na gruncie prawa rodzinnego i spadkowego między dziećmi zrodzonymi w małżeństwie a nieślubnymi. W założeniu ustawodawstwa porozbiorowego powyższe miało sprzyjać trwałości i nienaruszalności legalnej rodziny oraz utrzymaniu w niej patriarchalnej władzy ojca. W konsekwencji dziecko zrodzone poza małżeństwem dyskryminowano i wykluczano z grona pełnoprawnych członków społeczeństwa. Gorsza pozycja społeczna dziecka nieślubnego uwidoczniła się między innymi w zakazie noszenia nazwiska ojca, trudnościach w uzyskaniu świadczeń alimentacyjnych, dochodzeniu ojcostwa i spadkobranii wyłącznie po matce. Jedynie dobrowolne uznanie dziecka przez ojca lub w drodze orzeczenia sądowego skutkowało włączeniem go do rzędu zstępnych po ojcu, umożliwiając dziedziczenie na równi z dziećmi ślubnymi.

Chociaż prace nad projektem prawa rodzinnego rozpoczęto w latach dwudziestych, to wstępny projekt wraz z uzasadnieniem został ogłoszony drukiem dopiero w 1934 roku. Prace w Podkomisji Komisji Kodyfikacyjnej, zajmującej się stosunkami z pokrewieństwa i opieki, trwały jeszcze cztery lata. W 1938 roku ogłoszono drukiem dwa projekty: o stosunkach rodziców i dzieci oraz o urzędzie opiekuńczym. Projekt wstępny określający sytuację prawną dziecka pozamałżeńskiego i jego matki oparto na nowoczesnych zasadach znacznie polepszających sytuację prawną dziecka pozamałżeńskiego, co wywołało krytykę i burzliwą dyskusję, również po stronie zwolenników reform,

którzy domagali się dalej idących zmian. Prace kodyfikacyjne przerwał wybuch wojny. Ujednolicone na obszarze całego państwa prawo rodzinne w pierwszych latach Polski Ludowej utrzymało podział na dzieci zrodzone w małżeństwie i poza nim. Dopiero na gruncie Kodeksu rodzinnego z 1950 roku zmieniła się sytuacja dzieci nieślubnych, bowiem zostały one zrównane w prawach z dziećmi zrodzonymi w małżeństwie.

Nie tylko z prawa cywilnego wynikała słabsza ochrona praw dzieci nieślubnych. Również na gruncie prawa karnego dostrzegano odmienną regulację i brak wystarczającej ochrony prawnej dzieci zrodzonych poza małżeństwem, zwłaszcza w odniesieniu do przestępstwa spędzenia płodu i dzieciobójstwa. W opinii ówczesnego społeczeństwa stosunki nieślubne były dla kobiety hańbiące i zasługujące na potępienie. Powyższe znalazło wyraz w pozabiorczym ustawodawstwie karnym niezapewniającym jednolitej ochrony prawnej dla życia dzieci zrodzonych w małżeństwie i poza nim.

Unifikacja prawa karnego w tym zakresie za sprawą orzecznictwa sądowego łagodzącego przepisy karne niewiele zmieniła. W niniejszym artykule za pomocą metody historycznoprawnej zostały omówione założenia kodyfikacyjne Sekcji Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej z okresu międzywojennego dotyczące ochrony prawno-karnej życia dziecka nieślubnego oraz regulacje III działu projektu Podkomisji Prawa o Stosunkach z pokrewieństwa i opieki, odnoszące się do statusu prawnego dziecka zrodzonego poza małżeństwem. Analizą stanowiącą tło porównawcze rozważań zostały również objęte analogiczne przepisy z okresu Polski Ludowej oraz pozabiorcze ustawodawstwo cywilne i karne obowiązujące w II Rzeczypospolitej. Porównanie obowiązujących w przedmiotowym zakresie przepisów pozwoli ocenić słuszność i nowoczesność założeń kodyfikacyjnych z okresu międzywojennego.

Konieczność pilnej potrzeby unifikacji prawa polskiego w zakresie zrównania pozycji dzieci zrodzonych w małżeństwie i poza nim pokazano przez pryzmat orzecznictwa Sądu Najwyższego oraz źródeł archiwalnych dotyczących między innymi międzywojennej pomocy socjalno-medycznej dla samotnej matki, polityki rodzinno-opiekuńczej II Rzeczypospolitej realizowanej przez placówki wychowawcze, opisaną na podstawie raportów i sprawozdań pokontrolnych ze żłóbków oraz sierocińców, a także międzywojennych akt sądów okręgowych. Powyższe pozwoli ukazać genezę unormowań stanowiska prawnego dzieci pozamałżeńskich w prawie polskim. W dotychczasowej literaturze przedmiotu wybrane zagadnienie nie zostało w taki sposób opracowane i omówione, co uzasadnia podjęcie niniejszego tematu. Liczne publikacje dotyczące statusu prawnego dziecka nieślubnego odnoszą się głównie do okresu Polski Ludowej, dlatego niniejsza publikacja uzupełnia dotychczasowy stan badań nad tytułowym zagadnieniem.

Słowa kluczowe: dziecko nieślubne, uznanie dziecka, nieślubne pochodzenie, status prawny dziecka, urodzenie poza małżeństwem, prawo rodzinne

GENESIS AND EVOLUTION OF THE LEGAL STATUS OF THE ILLEGITIMATE CHILD: POLISH LEGISLATION IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Abstract

The legal status of the illegitimate child would improve gradually, so Polish law until the 1950s retained a distinction between legitimate children and those born out of wedlock in respect of their civil-law status in the family and the inheritance law. As stipulated in the law enacted after the Partition era, the above distinction was intended to favour the permanence and inviolability of the legal family and maintain the patriarchal authority of the father. As a consequence, a child born outside marriage was discriminated against and excluded from the circle of persons with the fullness of rights. The inferior position of the illegitimate child was demonstrated, for example, by the ban on assuming the father's family name, in the difficulty in acquiring maintenance allowance, in claiming paternity and inheriting only from the mother. Only a voluntary acknowledgement of the child by the father or by a judicial decision included the child among the descendants from the father, allowing inheritance on equal terms with legitimate children.

Although work on the draft family law started in the 1920s, a preliminary draft and its explanatory memorandum were not published until 1934. The work of the Subcommittee of the Codification Commission dealing with consanguinity and custody continued for another four years. In 1938, two drafts were published in print: one on the parents–children relations and another on the custody office. The preliminary draft, which specified the legal status of the illegitimate child and the mother, was grounded in modern principles that greatly improved the situation of such a child in comparison with a legitimate one. This sparked criticism and heated debates, also among the proponents of the reform, who called for further-reaching changes. The codification work was interrupted by the outbreak of World War Two. The family law, which was made uniform throughout the country in the first years of the Polish People's Republic, maintained the distinction between children born within and outside marriage. Only the 1950 Family and Guardianship Code changed the situation of illegitimate children, as their rights were made equal to those of children born in marriage.

Illegitimate children were worse-off not only under the civil law. The discrepancy in regulation and the lack of sufficient legal protection for children born out of wedlock was perceived also under the penal law, especially with regard to the crime of abortion and infanticide. The public at the time considered extramarital relationships to be disgraceful for women and deserving damnation. This was reflected in the post-Partition penal legislation, which did not ensure uniform legal protection for children born within and outside marriage. The unification of the penal law did not change much in this regard

on account of judicial case law mitigating relevant penal regulations. This article uses the historical-legal method to discuss the assumptions adopted by the Penal Law Section of the Codification Commission from the inter-war period concerning the penal-law protection of the life of an illegitimate child and the regulations contained in Division III of the draft prepared by the Legal Subcommittee concerning kinship and guardianship relations affecting the legal status of a child born outside marriage. Analogous regulations in force in the Polish People's Republic and the post-Partition civil and penal legislation in force in the interwar Poland were also analysed as a comparative background for the considerations. A comparison of the provisions in force in this area helps to assess the validity and modernity of the codification assumptions of the interwar period.

The urgent need for unification of the Polish law in terms of equalling the position of children born in and out of wedlock has been discussed through the prism of the jurisprudence of the Supreme Court and the archival sources concerning, among others, the interwar social and medical aid for single mothers, the family and care policy of the Second Republic of Poland implemented by educational institutions, described on the basis of reports and inspection reports from nurseries and orphanages as well as the interwar files of district courts. The above gives an insight into the genesis of the regulation of the legal position of non-marital children in the Polish law. In the literary scholarship to date, no such study can be found, which justifies this inquiry. The many publications on the legal status of an illegitimate child refer mainly to the period of the People's Republic of Poland, therefore this publication supplements the current state of research on the title issue.

Key words: illegitimate child, acknowledgment of the child, illegitimate lineage, legal status of the child, birth outside marriage, family law

1. Wstęp

Polska w 1918 roku po odzyskaniu niepodległości recypowała ustawodawstwo pozaborcze. Na gruncie Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB)¹ obowiązującego w województwach południowych zasadniczym i najważniejszym skutkiem nieślubnego ojcostwa było pozbawienie dziecka praw wynikających ze stosunków rodzinnych, w tym

¹ *Kodeks cywilny zawierający obowiązującą w okręgach sądów apelacyjnych w Krakowie i Lwowie oraz sądu okręgowego w Cieszynie ustawę cywilną, ustawy i rozporządzenia dodatkowe, z uwzględnieniem ustawodawstwa polskiego, oraz orzecznictwa Sądu Najwyższego*, oprac. W. Dbałowski, J. Przeworski, Warszawa 1927 [dalej: ABGB].

prawa do nazwiska ojca i przywilejów wynikających z jego stanu społecznego (par. 165 ABGB). Naturalne dzieci miały prawo domagać się od swoich rodziców stosownego do ich majątku żywienia, wychowania i zaopatrzenia (par. 166 ABGB), przez co należy rozumieć pokrycie wydatków na pożywienie, mieszkanie, ubranie, naukę, a także innych wydatków, do których można zaliczyć między innymi koszty pogrzebu. W pierwszej kolejności zobowiązanym do utrzymania był ojciec, stosownie do swoich możliwości majątkowych (par. 167 ABGB), lecz jeśli zupełnie zaniedbał swój obowiązek i przeszedł on na matkę, ojciec bezwzględnie tracił prawa wynikające z władzy ojcowskiej (par. 177 ABGB). Nieślubne dzieci były też pozbawione praw do spadku po ojcu, gdyż brak pokrewieństwa wykluczało dziedziczenie ustawowe².

Podobne przepisy występowały w Bürgerliches Gesetzbuch (BGB), obowiązującym w byłym zaborze pruskim³. Dziecko nieślubne na podstawie par. 1705 BGB wobec matki i jej rodziny miało status dziecka ślubnego, zaś władza rodzicielska przysługiwała matce (par. 1707 BGB). Dziecku przysługiwało prawo utrzymania wyłącznie w formie renty pieniężnej do ukończenia przez nie 16. roku życia lub dłużej, jeśli wskutek ułomności fizycznej albo umysłowej nie było ono w stanie samodzielnie się utrzymać, bądź do śmierci ojca lub uprawnionego (par. 1703 BGB). Dziecko urodzone przed zawarciem związku małżeńskiego nabywało status dziecka ślubnego wraz ze ślubem rodziców (par. 1719 BGB) lub w chwili uznania go za ślubne (par. 1736 BGB).

Uregulowania prawne zawarte w powyższych kodeksach różniły się przede wszystkim w kwestii uprawnień w dochodzeniu ojcostwa, gdyż Kodeks cywilny Królestwa Polskiego⁴ możliwości takiej nie przewidywał. Ponadto kodeks ten miał rozbudowaną kategorię dzieci nieślubnych, która nie była znana prawu austriackiemu ani niemieckiemu⁵. Zgodnie z art. 302 Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego (KCP)

² J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje dotyczące bigamii w Polsce w latach 1918–1939*, Lublin 2019, s. 192–193. Por. M. Sopoćko, *Rodzina w prawodawstwie na ziemiach polskich*, Wilno 1926, s. 134; S. Liebermann, *Dzieci nieślubne według prawa austriackiego*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1907, R. VIII, s. 345–356.

³ *Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. Z. Lisowski, t. X, Poznań 1933 [dalej: BGB].

⁴ *Kodex Cywilny Królestwa Polskiego z dnia 1 (13) czerwca 1825 r.* (Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. X, nr 41) [dalej: KCP].

⁵ Zob. J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 196–197. Por. S. Paździor, *Prawo rodzinne*, [w:] *Synteza prawa polskiego 1918–1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubka, Warszawa 2013, s. 515–518; M. Sopoćko, *Rodzina...*, s. 120–124.

dzieciom uznanym za nieślubne przyznawano prawo do utrzymania, które obejmowało „sposób życia”, żywienie oraz wychowanie, zaś matce dziecka zwrot kosztów związanych z rozwiązaniem ciąży i utrzymywaniem dziecka, natomiast uznającemu dziecko ojcu prawo stałego wpływu na wychowanie swojego potomka.

Dziecku nieślubnemu nie nadawano przywilejów dziecka prawego. Początkowo w myśl art. 105 Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego umieszczenie nazwiska ojca w akcie urodzenia dziecka nie było możliwe, dlatego też wpisywano jedynie nazwisko matki. Jednakże zgodnie z art. 4 Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego z dnia 13(26) maja 1913 roku o zastosowaniu do Królestwa Polskiego zasad zdania Rady Państwa z 3 czerwca 1902 roku o polepszeniu losu dzieci nieślubnych⁶ nazwisko ojca mogło zostać wymienione. Ponadto dziecku przysługiwały alimenty od nieślubnego ojca, które decyzją sądu mogły być zwiększone lub obniżone na takich samych zasadach, jak przy alimentacji dzieci ślubnych, zaś matce przysługiwał zwrot kosztów porodu i utrzymania nieślubnego dziecka. Obowiązek alimentowania trwał, dopóki zobowiązany żył, zatem nieślubne dziecko nie mogło mieć roszczeń wobec spadkobierców nieślubnego ojca, o ile jego urodzenie nie było skutkiem przestępstwa dokonanego na matce. W takim wypadku bowiem spadkobiercy byli zobowiązani do wynagrodzenia szkód i strat, które ciążyłyby na winnym popełnionego czynu ojcu, dlatego też po jego śmierci uczestniczyli w utrzymaniu takiego dziecka⁷.

Rosyjskie prawo rodzinne obowiązujące na ziemiach wschodnich⁸, wzorem wcześniejszych ustawodawstw XIX wieku, różnicowało w statusie prawnym dzieci pochodzące ze związków legalnych oraz dzieci nieślubne. W przypadku dobrowolnego uznania dziecka przez ojca oboje rodzice byli zobowiązani do ponoszenia kosztów jego utrzymania. Obowiązki ojca dziecka nieślubnego ograniczały się do łożenia na utrzymanie dziecka do ukończenia 21. roku życia, jeśli matka nie miała środków

⁶ Nr 114/1913, poz. 998. Zob. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 23 września 1931 r., N.I.C. 120/31, „Głos Sądownictwa” 1932, nr 3, s. 178. Por. A. Drożdżewki, *Jakie nazwisko winny nosić dzieci nieślubne nieuprawnione*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1929, R. 57, nr 22, s. 338.

⁷ J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 187–188.

⁸ *Prawo cywilne Ziem Wschodnich, t. X Cz. I Zводу praw rosyjskich, tekst podług wydania urzędowego z roku 1914 z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu*, t. I, oprac. Z. Rymowicz, W. Świącicki, Warszawa 1933 [dalej: ZP].

na utrzymanie (zob. art. 134² Zводу Praw [ZP])⁹. Z tego tytułu wynikało prawo ojca do wpływu na wychowanie dziecka. Dziecku nieślubnemu lub jego przedstawicielowi ustawowemu przysługiwało prawo dochodzenia ojcostwa, które w jednym procesie można było łączyć wraz z żądaniem alimentacyjnym. Przepis art. 132⁶⁻⁷ Zводу Praw upoważniał matkę do żądania od ojca dziecka pokrycia kosztów utrzymania, gdy opiekowanie się dzieckiem pozbawiało ją środków do życia. Ponadto mogła ona domagać się między innymi pokrycia kosztów związanych połogiem. Zwód Praw zezwalał na adopcję własnych dzieci nieślubnych. Brak statusu dziecka ślubnego skutkował możliwością dziedziczenia tylko po matce¹⁰. W latach 1919–1920 rozciągnięto na ten obszar obowiązywanie przepisów Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 roku.

2. Dziecko nieślubne w pracach Podkomisji prawa o stosunkach z pokrewieństwa i opieki Komisji Kodyfikacyjnej

W międzywojennej Polsce prace nad projektem polskiego prawa rodzinnego rozpoczęły się w latach dwudziestych. Prezydium Komisji Kodyfikacyjnej utworzyło podkomisję w składzie: Wacław Miszewski – przewodniczący, profesor Roman Longchamps de Berier – zastępca przewodniczącego, profesor Stanisław Gołąb – referent działu o pokrewieństwie, profesor Karol Lutostański – referent działu o opiece, Profesor Władysław Abraham i Jan Sławski. Prace Podkomisji, w których brał udział prezydent Komisji Bolesław Pohorecki, rozpoczęły się w październiku 1934 roku i trwały do maja 1938 roku. Podkomisja opracowała projekt o stosunkach wynikających z pokrewieństwa. Podstawą dyskusji był projekt działu polskiego kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci przedstawiony przez referenta Stanisława

⁹ Zob. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 10 maja 1932 r., N.I.C. 2068/31, „Głos Sądownictwa” 1932, nr 10, s. 642.

¹⁰ Szerzej zob. P. Fiedorczyk, *Prawo rodzinne ziem wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003, s. 515–520. Na marginesie można wskazać, iż Prawo małżeńskie z 1936 roku, obowiązujące na ziemiach centralnej Polski, przewidywało prawo alimentacji dzieci poczętych w okresie narzeczeństwa, o ile ojciec unikał sformalizowania związku przez zawarcie małżeństwa (zob. Prawo o małżeństwie z dnia 24 czerwca 1836 [Dz Pr. XVIII. Nr 64]).

Gołąba i ogłoszony drukiem w 1934 roku¹¹. Polski projekt prawa rodzinnego zawierał rewolucyjną jak na tamte czasy myśl, że pochodzenie dziecka nie może mieć ujemnego wpływu na jego prawa cywilne. Warto jednak wskazać, że projekt wywołał burzliwą dyskusję, którą przerwał wybuch wojny. Jednym z problemów, stanowiącym przedmiot rozważań oraz skupiającym zainteresowanie opinii publicznej, było właśnie określenie w rozdziale III zatytułowanym *Urodzenie poza małżeństwem* sytuacji prawnej dziecka pozamałżeńskiego i jego matki¹².

Stanisław Gołąb przed przygotowaniem projektu wstępnego zwrócił się do Ministerstwa Opieki Społecznej z zapytaniem o jego stanowisko prawne w kwestii dziecka nieślubnego i jego stosunku do ojca oraz rodziny od strony ojca. Po zebraniu materiałów i konferencji wstępnej Ministerstwa Opieki Społecznej ustalono między innymi, że należy zagwarantować ustawowo dopuszczalność dochodzenia ojcostwa, zrównać w prawach oraz obowiązkach dzieci nieślubne ze ślubnymi, w tym również w zakresie dziedziczenia. Domagano się także uregulowania kwestii alimentów w przypadku *plurium concumbentium*. Alimenty miały przysługiwać dzieciom, które nie osiągały dochodów przynajmniej do ukończenia 18 lat¹³. Ponadto do Komisji Kodyfikacyjnej wpłynęło pismo Towarzystwa „Opieka” w Warszawie (L.dz. 240/34 z dn. 7 czerwca 1934)¹⁴, z którego wynikało, iż na podstawie badań teoretycznych oraz praktycznych doświadczeń niniejszego Towarzystwa 6% wszystkich urodzeń w skali roku stanowią

¹¹ Rodzina. Projekt działy polskiego kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci opracowany przez prof. Stanisława Gołęba referenta Podkomisji, [w:] Komisja Kodyfikacyjna. Podkomisja Prawa Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki, z. 1, Warszawa 1934, s. 27–43.

¹² Zob. art. 13–34. Rodzina. Projekt działy..., s. 29–33. Zob. też M. Dragun, S. Łazuk, *Pochodzenie dziecka a exceptio plurium concumbentium jako jeden ze sposobów obalenia domniemania ojcostwa pozamałżeńskiego*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, vol. 22, nr 3, s. 43–51.

¹³ Zob. Rodzina. Projekt działy..., s. 9–10. Stanowisko Ministerstwa Opieki Społecznej znajdowało uzasadnienie w pismach przesłanych do Ministerstwa w 1933 r. przez urzędy wojewódzkie i magistraty, w szczególności Urzędu Wojewódzkiego we Lwowie, magistratu miasta Warszawy, Wołyńskiego Urzędu Wojewódzkiego w Łucku, zarządu miasta Kowla, Wydziału Powiatowego Kostopolskiego, Wydziału Powiatowego Krzemienieckiego, Wydziału Powiatowego w Łucku, Zarządu Opieki Społecznej miasta Katowic czy też Wojewody Poleskiego. Pisma te nie zostały przekazane Komisji Kodyfikacyjnej.

¹⁴ Ibidem, s. 8–9.

dzieci nieślubne, przy czym trzy czwarte niemowląt zrodzonych poza małżeństwem ginie w pierwszym roku życia.

Dla porównania wskazano, że śmiertelność dzieci ślubnych wynosiła 10 do 15%¹⁵.
Ogromna dysproporcja wynikała z braku odpowiedniej opieki i pomocy dla matki

¹⁵ Zob. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy [dalej: APB], zespół nr 11 985. Por. APB, zespół nr 10394. Pomorskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi na utrzymanie sierot przeznaczało dziennie 70 groszy. W Żłóbku znajdowały się przeważnie dzieci nieślubne, które po ukończeniu wieku niemowlęcego, to jest zazwyczaj 3 lat, trafiały do sierocińca, gdzie zwykle mogły przebywać jedynie do ukończenia 14. roku życia. Zob. APB, zespół nr 10399, *Wydział Pracy i Opieki Społecznej. Ze Sprawozdania o działalności Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego – Wydziału Pracy i Opieki Społecznej – w dziale opieki społecznej i pośrednictwa pracy oraz o działalności opiekuńczej związków samorządowych i instytucji społecznych w Województwie Pomorskim w roku 1929* wynikało, iż przeciętny koszt utrzymania jednego niemowlęcia wynosił dziennie 1,52 złote, z czego na same wyżywienie przeznaczano 57 groszy. Natomiast w Sierocińcu dla kat. chłopców pod wezwaniem świętego Józefa przebywało 82 wychowanków, a przeciętny dzienny koszt utrzymania każdego z nich wynosił 85 groszy. Podobnie było w Sierocińcu dla dziewcząt kat. pod wezwaniem Wszystkich Świętych w Grudziądzu, który sprawował opiekę nad 78 dziewczętami. W wolnym czasie od zajęć szkolnych wychowanki zatrudniano przy robótkach ręcznych, w gospodarstwie domowym oraz w ogrodzie. Roczny dochód placówki wynosił około 36 370 złotych, zaś wydatki kształtowały się na poziomie blisko 27 944 złotych. Z zasobu archiwalnego na przykład z dokumentacji dotyczącej Żłóbka Miejskiego w Grudziądzu stanowiącego zakład zamknięty przeznaczony do opieki nad niemowlętami do 2 roku życia w roku sprawozdawczym przebywało 72 sieroty lub półsieroty, z czego 40 zmarło. Dwadzieścia trzy niemowlęta zostały zwolnione po ukończeniu 2 roku życia. Zabierała je matka lub organizacje dla ubogich. Przeciętny koszt utrzymania dziecka wynosił dziennie 1,60 złote. Należy jednak uwzględnić, iż stawka ta oprócz wyżywienia obejmowała również koszty wynagrodzenia pracowników placówki. Zarobki służącej zatrudnionej w placówce kształtowały się średnio na poziomie 68–70 złotych miesięcznie. Z kolei w Żłóbku Pomorskim pod wezwaniem Świętego Antoniego w danym roku sprawozdawczym znajdowało się 147 dzieci w wieku do 5 lat, z czego zmarło aż 72 wychowanków, co stanowi 50% dzieci przebywających w roku sprawozdawczym w tej placówce. Wskazywano, iż wysoki procent śmiertelności wynikał z epidemii biegunki krwawej, zapalenia jamy ustnej oraz szkarlatyny. Dzienny koszt utrzymania dziecka wynosił 1,40 złote. Wyjaśnienie szerzenia się epidemii w placówkach opiekuńczo-wychowawczych można znaleźć w zasobie oznaczonym jako APB, zespół nr 10408, *Urząd Wojewódzki Pomorski, Wydział Pracy i Opieki Społecznej. W referacie zatytułowanym Opieka higieniczno-lekarska w zakładach opiekuńczych dla dzieci* podnoszono brak stałego nadzoru lekarskiego i stosowanie środków zapobiegawczych lub leczniczych dopiero kiedy choroba przybrała już taki obrót, że stan chorego (na przykład przy gruźlicy czy jaglicy) był widoczny dla otoczenia. Zatem w momencie

i jej nieślubnego dziecka¹⁶, a także z konfliktów z rodziną, ryzykiem utraty pracy lub jej utratą, brakiem własnego mieszkania, upokorzeniami ze strony społeczeństwa oraz porzuceniem kobiety przez ojca dziecka i związaną z tym koniecznością

uniemożliwiającym wyleczenie dziecka. Dzieci chorych nie izolowano od dzieci zdrowych, co przy takim skupisku dzieci sprzyjało szerzeniu się chorób zakaźnych. W Sierocińcu w Ołtoczynie około połowa dziewczyn miała zmiany gruźlicowe płuc, dzieci te cierpiały też na przewlekłe zapalenie nerek, „nerwicę serca” i przewlekłe zapalenie okostnej obu podudzi. Z innych najczęstszych chorób wskazywano zapalenie migdałków, gardła i dziąsła jako konsekwencja nieleczzonej próchnicy zębów (zob. cyt. APB 10399). Podobne wnioski można znaleźć w zasobie APB, zespół nr 10450, *Wydział Pracy i Opieki Społecznej*. W sprawozdaniu lustracyjnym zakładu Świętego Wincentego w Kartuzach oprócz dorywczej opieki lekarskiej i braku izolacji dzieci chorych dodatkowo wskazywano też niski stan sanitarny, tj. brudną bieliznę niemowląt na stolikach koło łóżek i w miskach pod stolikami, nienakryte w szklankach smoczki, brak sterylizacji mleka, brudną bieliznę pościelową, w szczególności prześcieradła oraz część odzieży w łóżkach. Pomieszczenia, w których przebywały dzieci nie były ogrzewane, co przyczyniało się do szybkiego zaziębienia. Kuchnie w raporcie określono jako niechlujną z niewynoszonymi odpadkami. Stwierdzono również marne odżywianie dzieci, jednak uniemożliwiono kontrolującą placówkę wgląd do ksiąg wskazujących statystyki zgonów, jadłospisy, regulaminy i tym podobne. Na mocy zarządzenia kierownictwa zakładu prawo wglądu miała jedynie Kuria Biskupia. W argumentacji podawano, iż placówka ma charakter zakładu kościelnego. W toku kolejnych kontroli ustalono, iż w żłóbku i sierocińcu przebywało łącznie 74 dzieci, w tym 8 niemowlaków i 20 dzieci do szóstego roku życia. Rodzice nie odwiedzali potomstwa, ewentualnie utrzymywano kontakt korespondencyjny. Przykładowy jadłospis zawierał 4 do 5 posiłków na przykład 3 razy w tygodniu mięso, regularnie zupełną mleczną z kawałkami chleba, następnie chleb ze smalcem do szkoły, a na podwieczorek i kolację chleb z kawą lub herbatą. Na obiad podawano marchew, fasolę gotowaną z tłuszczem i ziemniaki lub zupy. W ramach zaleceń pokontrolnych zaczęto jedynie strzepywać pościel z piasku. W Sierocińcu im. Gen. Hallera w Ostrowitem dzieci latem kąpały się w jeziorze, zimą w wannie. W sierocińcu dla dzieci w wieku 3–14 lat stwierdzono również brak czystości ustępów bez kanalizacji (zob. APB, zespół nr 10449). Przedstawiony wyżej stan rzeczy nie zmieniał się przez cały okres międzywojenny, np. aktach APB dotyczących Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu oznaczonych sygnaturą 10451 z 1935 roku znajduje się tabela z wykazem żłóbków, ilością dzieci w nich umieszczonych czy też kosztami dziennymi utrzymania zaczynającymi się w wielu placówkach od 70 groszy dziennie na jednego wychowanka. Natomiast w aktach Miejskiego Żłóbkach dla Niemowląt w Grudziądzu z lat 1936–1939 śmiertelność wychowanków placówki utrzymywała się rocznie na poziomie 1/5 łącznej liczby dzieci. Zazwyczaj troje do pięciorga wychowanków pochodziło z ubogich rodzin, gdzie rodziców nie było stać na utrzymanie dziecka, zaś pozostałe niemowlaki w licznie 46–48 były dziećmi nieślubnymi (APB, zespół nr 10752). Bardzo często matki po oddaniu dziecka do żłobka przestawały się nim interesować i nie płaciły miesięcznych kosztów utrzymania dziecka, kształtujących się na poziomie

samodzielnego utrzymania siebie oraz potomka. Powyższe znajdowało potwierdzenie zarówno w orzecznictwie sądowych z okresu międzywojennego w sprawach karnych¹⁶, jak i sprawozdaniach, a także raportach kontrolnych prowadzonych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, w tym zwłaszcza w żłóbkach, sierocińcach czy stacjach opieki nad matką i dzieckiem¹⁷.

na przykład 85 groszy dziennie (zob. APB, zespół nr 10750, § 4 regulaminu „Parafialnego” Żłóbka przy Sierocińcu w Brodnicy) do około 30 złotych miesięcznie (par. 4 regulaminu żłóbka w Tczewie, APB, zespół nr 25792). Żłóbki z subwencji Wydziału Powiatowego dofinansowywano średnio w kwocie 200 złotych miesięcznie. Sierocińce otrzymywały połowę tej sumy (zob. APB, zespół nr 10389). Warto w tym miejscu wskazać sprawę z Archiwum Państwowego w Suwałkach [dalej: APS], zespół nr 10643. Sprawczynią przestępstwa spędzenia płodu była młoda kobita, analfabетка, która pracowała jako służąca w cukierni. Jej miesięczne zarobki wynosiły 20 złotych plus utrzymanie z uwagi na brak własnego mieszkania. Tym samym nie było jej stać na pozostawienie swojego nieślubnego dziecka w żłóbkę i opłacanie kosztów jego utrzymania, gdyż te przewyższały zarobki matki.

¹⁶ Zob. APS, zespół nr 10259. Por. APS, zespół nr 10124. Zob. Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim [dalej: ATM], zespół nr 2012, akta Sądu Okręgowego w Piotrkowie [dalej: SOP] nr K. 125/22; ATM, zespół nr 2930, SOP nr K. 256/27; ATM, zespół nr 6356, akta Sędziego śledczego przy Sądzie Okręgowym w Piotrkowie nr 158/35; ATM, zespół nr 5323, SOP nr K. 182/33; ATM, zespół nr 2201, SOP nr K. 305/27.

¹⁷ Żłóbki istniały tylko w większych miastach. Umieszczano w nich dzieci matek pozbawionych własnego mieszkania i środków utrzymania. Inspekcje w zakładach opieki społecznej wykazały, iż przykładowo na 75 miejsc posiadanych przez żłóbki umieszczano w nich od 114 do 120 niemowląt (zob. APB, zespół nr 10457, *Wydział Zdrowia, Nadzór nad zakładami opiekuńczo-wychowawczymi dla dzieci w wieku przedszkolnym 1936–1937*). Warto dodać, iż żłóbkach między około 6% do 25% stanowiły dzieci nieślubne ze wsi, reszta pochodziła od niezamężnych matek z miasta. Z zawodu były one robotnicami lub służącymi domowymi. Zgodnie z par. 10 regulaminu Miejskiego Żłóbka w Grudziądzu dzieci można było odwiedzać jedynie dwa razy w tygodniu między godziną 15.00 a 17.00 oraz w niedzielę i święta między godziną 15.00 a 18.00. Zabraniano zabierania dzieci z zakładu na okres przejściowy (zob. APB 10752). Istniały też Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem jako zakłady otwarte przeznaczone do opieki nad matkami, kobietami ciężarnymi oraz niemowlętami. Przykładowo w Tczewie w 1926 roku z kuchni mlecznej bezpłatnie korzystało 241 dzieci w wieku do 3 lat. Do Tak zwanych Ochronek uczęszczały dzieci ubogich rodziców, dlatego te były lepiej odbierane przez społeczeństwo (zob. APB 10394). Z analogicznej placówki w Chełmży w 1930 roku korzystało 307 dzieci, w tym 103 było w wieku poniżej jednego roku, 212 w wieku między pierwszym a drugim rokiem życia, a 92 stanowiły dzieci w wieku do 3 lat. W Gdyni z kuchni mlecznej korzystało 723 dzieci w wieku do 2 lat. Główny odsetek zachorowań u badanych dzieci stanowiło zaburzenie pokarmowe i narządu oddechowego. W Grudziądzu z usług takiej placówki korzystało 100 matek, udzielono 1345 dzieciom porad lekarskich i dotyczących pielęgnacji. Z reguły podczas badań dzieci ważono i mierzono.

Towarzystwo „Opieka” w Warszawie słusznie zauważyło również, iż brak zapewnienia normalnego rozwoju dzieciom nieślubnym sprzyjał ich demoralizacji, dokonywanym przez nich kradzieżom i prostytuowaniu się w młodym wieku¹⁸. W konkluzji uznało

W Toruniu natomiast w danym roku sprawozdawczym do kuchni mlecznej przychodziło 761 dzieci w wieku do 3 lat (zob. APB 10399). Z cytowanego zasobu APB 10450 wynikało, że w Domu Ubogich przebywała babcia z trzynastoletnim wnuczkiem, ponieważ jego niezamężna matka pracowała jako służąca. Dzieci często już od pierwszego do 14. roku życia umieszczano też w na przykład w Domach Spółki wzajemnej pomocy pod wezwaniem świętego Franciszka, gdzie przybywały wraz z seniorami, lub w Schroniskach Miejskich. W toruńskim schronisku prowadzonym przez Magistrat znajdowało się 81 wychowanków w wieku pomiędzy 3 lata a 14 lat (zob. APB 10399). Dzieci powierzano też w opiekę kobietom zajmującym się zawodowo pieczą nad dziećmi. Nazywano je „fabrykantkami aniołów”, ponieważ celowo doprowadzały do śmierci wychowanka na przykład przez wygłodzenie, wychłodzenie, jednak pomimo jego zgonu nadal pobierały od matki opłatę za sprawowaną nad ich potomstwem opiekę (szerzej zob. M. Kurkowska, „Fabrykantki aniołów”. *O problemie aborcji w Polsce w latach 1878–1939*, „Arcana. Kultura-Historia-Polityka” 1998, nr 1, s. 157–166). Warto też wspomnieć, iż Marian Skowroński z Torunia referacie zatytułowanym *Zagadnienie dziecka nieślubnego ze stanowiska interesu państwa* podnosił, iż w miastach rodziło się więcej dzieci nieślubnych niż na wsiach. Proporcja wynosiła od 8,5–25,3% w mieście do 0,3–2,5% na wsi. Wskazał on także, że śmiertelność w żłóbkach była od 3 do 8 razy większa niż w przypadku dzieci wychowywanych w rodzinie, z tego względu pobyt w placówkach opiekuńczo-wychowawczych nazywał „hodowaniem”. W konsekwencji proponował, aby nieślubne dzieci były wychowywane przez bezdzietne małżeństwa lub małżeństwa, które dzieci już mieć nie mogły, tak aby mogły doświadczyć również ojcowskiego wychowania (zob. APB, zespół nr 10407, *Wydział Pracy i Opieki Społecznej. Zjazd referatów opieki społecznej*).

- ¹⁸ Marian Skowroński podnosił, iż dzieci nieślubne po okresie niemowlęcym były przenoszone do sierocińców, gdzie panowała sroga dyscyplina. Przez cały okres pobytu w placówkach opiekuńczo-wychowawczych spotykały się z chłodem emocjonalnym opiekunów oraz poniżaniem, upokarzaniem, wytykaniem czy obelgami ze strony społeczeństwa, co prowadziło do wychowania ich na jednostki aspołeczne i przestępcze. Doświadczone krzywdy, zdaniem Skowrońskiego, przekładały się na ich zazdrość, oporność oraz żądze zemsty na społeczeństwie (zob. APB 10407). Por. M. Lipska-Toumi, *Prawo polskie wobec zjawiska prostytucji w latach 1918–1939*, Lublin 2014, s. 104–116; H. Siemeńska, *Stan walki z nierządem*, Warszawa 1933, s. 1; M. Piątkowska, *Życie przestępcze w przedwojennej Polsce*, Warszawa 2012, s. 279. F. Walter, *Charakterystyka prostytutki w Krakowie*, „Zagadnienia Rasy” 1921, nr 12, s. 15; I. Surmacka, *Charakterystyka prostytutek warszawskich w świetle ankiety*, „Zagadnienia Rasy” 1936, nr 3, s. 250 oraz nr 4, s. 322–329. Pozbawienie dzieci nieślubnych opieki w wieku około 14 lat, przy braku świetlic lub noclegowi, powodowało, że spędzały one czas na ulicy. Powszechne wśród nich było w tej sytuacji żebractwo. W 70% dzieci i młodzieży z własnej inicjatywy w celu zdobycia pieniędzy na własne wydatki zajmowało się tym procederem. W okresie międzywojennym dzieci w wieku 14 lat zaczynały pracować, co było charakterystyczne również dla rodzin proletariatu (zob. APB 10408 oraz APB 10407).

za konieczne, aby Komisja Kodyfikacyjna, opracowując nowe prawo rodzinne, zrównała obowiązki ojca i matki wobec dziecka nieślubnego, umożliwiła dochodzenie ojcostwa, a nawet poszukiwanie ojca oraz matki, jeśli wymagał tego interes dziecka. Ponadto obciążyła rodziców obowiązkiem alimentacyjnym na rzecz dziecka i zrównała w prawach spadkowych oraz rodzinnych dzieci nieślubne ze ślubnymi w taki sposób, że pokrewieństwo nieślubne stwarzało węzeł familijny. Towarzystwo wskazywało też na konieczność uproszczenia adopcji w stosunku do dzieci nieślubnych i stworzenie specjalnego urzędu opiekuńczego reprezentującego interes prawny tych dzieci. Zaś na gruncie prawa administracyjnego uznawało za konieczne dopuszczenie, obok istniejących dotychczas form akt stanu cywilnego, także skróconych wyciągów aktów urodzenia bez wymieniania rodziców i uwidaczniania pochodzenia dziecka¹⁹.

Referent Podkomisji Praw o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki Stanisław Gołąb uwzględnił postulaty Ministerstwa Opieki Społecznej oraz Towarzystwa „Opieka” w Warszawie, w efekcie czego projekt wstępny prawa o stosunkach rodziców i dzieci w art. 3 zasadniczo zrównał pozycje prawną dzieci urodzonych poza małżeństwem i w małżeństwie²⁰. Następnie w art. 31 przyznano prawo pokrewieństwa dziecka nieślubnego z ojcem, a także alimenty aż do uzyskania pełnoletniości lub dłużej w przypadku ułomności dziecka (art. 26 par. 1–3 i art. 27). Subsydiarny obowiązek utrzymania dziecka przechodził na krewnych, jeśli nie mogli się z niego wywiązać rodzice (art. 44)²¹. Fakultatywnie dopuszczono złączenie majątku z rodziną w celu zapobieżenia nędzy rodzinnej, co miało związek z koniecznością zabezpieczenia rodziny przed brakiem pracy²².

¹⁹ Rodzina. Projekt działu..., s. 10–13.

²⁰ Ibidem, s. 20–21, 27. Zob. S. Gołąb, *Prawo rodziny de lege ferenda*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1936, R. 16, nr 4, s. 317–320.

²¹ Zgodnie z art. 44 projektu wstępnego w przypadku śmierci rodziców lub pozostawania dziecka bez środków do utrzymania obowiązek ten przechodził w pierwszej kolejności na krewnych w linii prostej, a w przypadku ich braku na krewnych w linii bocznej, o ile koszty utrzymania dziecka nie byłyby dla ich rodzin nadmiernym ciężarem.

²² Rodzina. Projekt działu..., s. 22. Por. S. Breyer, *Kilka uwag o projekcie o stosunkach rodziców i dzieci*, „Przegląd Notarialny” 1938, nr 17, s. 374–375. W tym miejscu warto dodać, iż w 1928 roku pośród osób poszukujących pracy służba domowa stanowiła 1718 poszukujących na 1692 zgłoszonych miejsc pracy; służba folwarczna – 4548 osób na 2328 miejsc pracy, młodociani – 1750 poszukujących pracy na 1452 zgłoszone wolne miejsca; subiekci handlowi 1061 na 134 etaty, biuraliści – 2891 osób na 178 wolnych miejsc, nauczyciele – 71 poszukujących na 1 miejsce pracy, pracownicy umysłowi 684 osoby na 205

Organy opieki społecznej zostały upoważnione do poszukiwania rodziców dziecka i dochodzenia ojcostwa na drodze sądowej w imieniu dziecka (art. 34), a także czuwania nad należytym sprawowaniem pieczy rodzicielskiej, wychowaniem, utrzymaniem albo zarządzaniem majątkiem dziecka (art. 65)²³. Projekt wprowadzał instytucję państwowej władzy opiekuńczej, która przyjmowała uznanie dziecka nieślubnego przez ojca lub dziadka oraz ustanawiała opiekę nad dzieckiem zrodzonym poza małżeństwem, jeśli nie mogło być ono powierzone władzy rodzicielskiej.

Państwowa władza opiekuńcza stwierdzała zgodę obojga rodziców na nadanie nazwiska ojca dziecku nieślubnemu²⁴ oraz miała prawo domagać się od ojca dziecka nieślubnego zwrotu kosztów jego utrzymania oraz poniesionych przez matkę (zob. art. 30 par. 1–3)²⁵. Mogła również przywrócić władzę rodzicielską matce nieślubnego dziecka, pozbawić ją tej władzy, przyznać jej doradcę lub powierzyć dziecko w opiekę osobie trzeciej (zob. art. 33). W uzasadnionych przypadkach przedłużano okres sprawowania władzy rodzicielskiej po uzyskaniu przez dziecko pełnoletniości. Państwowa władza opiekuńcza czuwała nad należytym zarządzaniem majątkiem dziecka przez rodziców oraz decydowała o adopcji dziecka²⁶. Projekt Stanisława Gołąba wzbudził zainteresowanie środowiska prawniczego oraz organizacji społecznych związanych z zagadnieniem sytuacji prawnej dzieci. W konsekwencji Komisja Kodyfikacyjna otrzymała szereg pism zawierających uwagi, spostrzeżenia odnośnie do treści projektu²⁷.

zgłoszonych miejsc pracy. Warto podkreślić, iż osoby wykształcone nie pozostawiały dzieci w żłobkach czy sierocińcach. Stosunek wolnych miejsc pracy do poszukujących wynosił przeciętnie 58%. Bezrobotnym pomagano poprzez państwowe akcje żywnościowe, jednorazowo wypłacając dla rodziny do 30 złotych, a samotnej osobie do 15 złotych (zob. APB 10394). W 1930 roku na Pomorzu było 4328 bezrobotnych (zob. APB 10399).

²³ *Rodzina. Projekt działu...*, s. 18.

²⁴ Zgodnie z art. 25 par. 1 dziecko nieślubne nosiło nazwisko matki. Za zgodą obojga rodziców nadawano mu nazwisko ojca, co na podstawie par. 2 stwierdzała państwowa władza opiekuńcza. Na podstawie art. 51 par. 1 i 2 ustawodawca przyznał państwowej władzy opiekuńczej prawo zatwierdzania aktów prawnych zobowiązujących dziecko lub rozporządzających jego prawami po rygorem nieważności danej czynności prawnej.

²⁵ Por. J.S. Konic, *Na marginesie dyskusji w sprawie projektu działu Kos. Cyw. O stosunkach prawnych rodziców i dzieci*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1935, R. 62, nr 35, s. 466–469, nr 36, s. 480–482.

²⁶ *Rodzina. Projekt działu...*, s. 23–24.

²⁷ Szerzej na ten temat: I. Leciak, *Polemika wokół kodyfikacji prawa rodzinnego i opiekuńczego w II Rzeczypospolitej*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2014, t. XIII, s. 81–107. Por. J. Koziński,

W 1938 roku podkomisja uchwalała w pierwszym czytaniu między innymi projekt prawa o stosunkach rodziców i dzieci wraz z przepisami o zdolności do działań prawnych²⁸. Rozdział III *Stanowisko prawne dzieci pozamająńskich* nawiązywał do treści projektu wstępnego, przygotowanego przez Stanisława Gołąba, został jednak bardziej rozbudowany i uszczegółowiony²⁹. Dziecko pozamająńskie miało prawa wynikające z pokrewieństwa w stosunku do matki i jej rodziny. Natomiast w odniesieniu do ojca tylko w sytuacji dobrowolnego uznania dziecka przez ojca lub orzeczenia sądowego ustalającego ojcostwo (art. 76 par. 1–2)³⁰. Uznanie i wychowywanie dziecka przez ojca wiązało się z powierzeniem mu władzy rodzicielskiej. W pozostałych przypadkach władzę tę sprawowała matka (art. 87 par. 1).

O prawa nieślubnych dzieci, „Prawo” 1935, nr 1, s. 7–13; M. Dietrich, *O niektórych prawach majątkowych dzieci nieślubnych*, „Prawo” 1935, nr 3, s. 73–78; I. Baliński, S. Holewiński, K. Rakowiecki, *Uwagi o projekcie działu polskiego kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1935, R. 62, nr 10, s. 146–148, nr 11, s. 161–164, nr 12, s. 178–180, nr 13, s. 193–196; idem, *Nowy projekt prawa o stosunkach z pokrewieństwa i opiece*, Warszawa 1939; W. Dzieciotowski, *Uwagi do projektu polskiego prawa opiekuńczego w odniesieniu do stanowiska i uprawnień dzieci nieślubnych*, „Głos Sądownictwa” 1936, nr 6, s. 463–466; I. Rosenblüthem, *Uwagi o projekcie działu polskiego kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1935, R. 62, nr 29–30, s. 401–408; idem, *Na marginesie dyskusji w sprawie projektu działu Kodeksu Cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1936, R. 63, nr 6, s. 91–93; R. Moszyński, *Projekt prawa o stosunkach rodziców i dzieci i o zdolności do działań prawnych*, „Głos Sądownictwa” 1938, nr 11, s. 856–865.

²⁸ Projekt Prawa o stosunkach rodziców i dzieci wraz z przepisami o zdolności do działań prawnych uchwalony w pierwszym czytaniu przez Podkomisję o stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki Komisji Kodyfikacyjnej, [w:] Komisja Kodyfikacyjna. Podkomisja Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki, z. 2, Warszawa 1938, s. 6–32. Zob. S. Gołąb, *Dwa zagadnienia z dziedziny prawa rodzinnego*, „Głos Prawa” 1938, nr 3–4, s. 117–123. Por. S. Breyer, *Kilka uwag...*, s. 371–376; E. Muszalski, Z. Ogulewicz, J. Sas-Wisłocki, *Stanowisko polskich prawników katolików wobec projektu prawa o stosunkach rodziców i dzieci*, Warszawa 1939, s. 1–9; I. Baliński, S. Holewiński, K. Rakowiecki, *Uwagi o ogłoszonym przez Komisję Kodyfikacyjną w 1938 r. Projektach podkomisji prawa o stosunkach z pokrewieństwa i opieki*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1938, R. 65, nr 47, s. 666–670, nr 48, s. 682–683, nr 49, s. 699–702 oraz nr 50, s. 717–720.

²⁹ Zob. art. 76–88 Projekt Prawa o stosunkach rodziców i dzieci..., s. 22–23.

³⁰ Zob. J. Świda, *Niektóre kwestie związane z ustaleniem ojcostwa nieślubnego na podstawie projektu Komisji Kodyfikacyjnej o stosunkach rodziców i dzieci*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1938, R. 65, nr 44, s. 617–621. Por. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 8 kwietnia 1925, Rw. 238/25, [w:] *Orzecznictwo sądów polskich w sprawach o unieważnienie, rozwód i separację małżeństw, w sprawach o alimentacje, nieślubne pochodzenie itd.*, zebr. Z. Mandel, Kraków 1927, s. 26.

Zgodnie z art. 88 rodzic sprawujący władzę rodzicielską decydował o przynależności religijnej dziecka do danego wyznania. Dziecko nieślubne nosiło nazwisko rodowe matki. Nadanie nazwiska przez ojca było możliwe jedynie w przypadku sprawowania przez niego władzy rodzicielskiej i za zgodą państwowej władzy opiekuńczej. Mąż matki mógł za pozwoleniem matki oraz przedstawiciela ustawowego małoletniego dziecka bądź zgodą pełnoletniego potomka nadać pozamałżeńskiemu dziecku swoje nazwisko za pomocą oświadczenia zarejestrowanego w urzędzie stanu cywilnego, o ile ojciec dziecka sprawujący władzę rodzicielską nie nadał mu prawnie swojego nazwiska (zob. art. 77–78)³¹. Projekt wprowadzał obowiązek pokrycia kosztów połogu i porodu, a także trzymiesięcznego utrzymania matki. Szczególne przypadki stanowiły podstawę do wydłużenia powyższego okresu.

Sąd mógł również zasądzić na rzecz matki inne wydatki konieczne spowodowane porodem (art. 79 par. 1–3)³². Artykuły 81–85 odnosiły się do obowiązku ponoszenia kosztów utrzymania i wychowania dziecka spoczywającego na obojgu rodzicach. Roszczenia alimentacyjne dziecka nie gasyły jednak wskutek śmierci ojca, chyba że dziecko otrzymało zachówek (por. art. 100–101)³³. Projekt nie wszedł w życie, ponieważ dalsze prace kodyfikacyjne nad prawem rodzinnym przerwał wybuch wojny.

³¹ Por. J. Pisarek, *Stanowisko prawne dzieci pozamałżeńskich w projekcie prawa o stosunkach rodziców i dzieci*, „Wiadomości Prawnicze” 1938, nr 6, s. 244–245; S. Breyer, *Kilka uwag...*, s. 373–374.

³² Zob. J. Świda, *Prawa matki nieślubnej w stosunku do ojca w projekcie Komisji Kodyfikacyjnej prawa o stosunkach rodziców i dzieci*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1938, R. 1, z. 3, s. 243–255. Por. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 1937 r., C II 1901/37, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1938, poz. 420. Zob. Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 3 stycznia 1929 r., I.C. 741/28, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1929, poz. 3.

³³ Zob. J. Świda, *Metoda unormowania obowiązku utrzymania w projekcie Komisji Kodyfikacyjnej prawa o stosunkach rodziców do dzieci*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1938, R. 65, nr 33–34, s. 479–481. Por. Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 4 lutego 1926 r., III. Rw. 15/26, [w:] *Orzecznictwo sądów polskich...*, s. 26; Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 19 stycznia 1926 r., III. Rw. 2002/25, [w:] *Orzecznictwo sądów polskich...*, s. 22; Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 5 października 1926 r. III. Rw. 1854/26, [w:] *Orzecznictwo sądów polskich...*, s. 26; Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 1924 r., Rw. 2565/22, [w:] *Orzecznictwo sądów polskich...*, s. 26; Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 19 stycznia 1926 r., III. Rw. 2001/25, [w:] *Orzecznictwo sądów polskich...*, s. 23; Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 9 listopada 1926 r., III. Rw. 360/26, [w:] *Orzecznictwo sądów polskich...*, s. 24. Por. Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 16 listopada 1933 r., C II Rw 1747/33, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1934, poz. 387; Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 10 Października 1929 r., I.C. 735/29, „Zbiór Orzeczeń

3. Ewolucja pozycji prawnej dziecka nieślubnego w prawie rodzinnym w pierwszych latach Polski Ludowej

Po drugiej wojnie światowej nie została uchylona ustawa z 3 czerwca 1919 roku o Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej³⁴, ponieważ Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego oficjalnie odrzucał jedynie Konstytucję Kwietniową z 1935 roku³⁵, zatem w związku z obowiązywaniem niniejszej ustawy prace Komisji Kodyfikacyjnej przerwane wskutek wojny powinny zostać wznowione. Nowa władza nie reaktywowała jednak jej działań, ponieważ Komisja w swoich ustawowych założeniach była organem niezależnym od rządu i jakiegokolwiek władzy. Prace unifikacyjne i kodyfikacyjne podporządkowano Ministerstwu Sprawiedliwości. W tej sytuacji Rada Ministrów Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej dnia 12 czerwca 1945 roku podjęła uchwałę zapowiadającą całkowitą unifikację prawa cywilnego do 1 kwietnia 1946 roku, która miała nastąpić w drodze dekretów dotyczących między innymi prawa rodzinnego, prawa opiekuńczego czy aktów stanu cywilnego³⁶. W konsekwencji od 1 stycznia 1947 roku utraciły moc międzywojenne

Sądu Najwyższego” 1929, poz. 179; Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 12 listopada 1929 r., I.C. 804/29, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1929, poz. 200; Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 25 marca 1930 r., I.C. 2008/29, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1930, poz. 76; Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 10 stycznia 1933 r., I.C. 676/32, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1933, poz. 14; Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 2 listopada 1932 r., I.C. 280/32, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1932, poz. 225.

³⁴ Dz.P.P.P 1919, nr 44, poz. 315.

³⁵ Zob. ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. 1935 nr 30, poz. 227). Konstytucja kwietniowa dawała legitymację do istnienia i funkcjonowania polskiej państwowości na uchodźstwie, tym samym legitymowała Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie. W konsekwencji została odrzucona przez nowe władze ludowe. Konstytucja marcowa (ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1921 nr 44, poz. 267)), wybiórczo stosowana na potrzeby nowej władzy, stała się narzędziem legitymującym jej działania. Powoływano się na art. 40, który umożliwiał przewodniczącemu Krajowej Rady Narodowej w związku z opróżnieniem urzędu Prezydenta RP przejęcie kompetencji głowy państwa. Warto zaznaczyć, iż postanowienia art. 41 tejże konstytucji zostały w całości pominięte. Zob. J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje dotyczące macierzyństwa w pierwszych latach Polski Ludowej*, [w:] *Motywy wędrowni i kobiety w wybranych kontekstach*, red. P. Pomajda, E. Chodźko, Lublin 2023, s. 181.

³⁶ Zgodnie art. 1 ustawy Krajowej Rady Narodowej z dnia 3 stycznia 1945 r. o trybie wydawania dekretów z mocą ustawy (Dz.U. 1945 nr 1, poz. 1) uprawnienia Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego w zakresie wydawania dekretów z mocą ustawy

dzielnicowe prawa cywilne, a normy prawne zostały ujednolicone na terenie całego państwa. Zgodnie z prawem rodzinnym z 1946 roku³⁷, dział III *Dzieci pozamałżeńskie*, rozdział I *Poszukiwanie ojcostwa* (art. 46–50 prawa rodzinnego) w związku z przyjęciem za okoliczność niebudzącą wątpliwości, iż dziecko pochodzi od matki, odnosił się

zostały przelane na rzecz Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej. Warto dodać, że pomimo ustalania tez społeczno-politycznych do opracowywanych projektów, udało się kontynuować prace międzywojennej Komisji Kodyfikacyjnej. Bezpośrednie kierownictwo nad pracami unifikacyjnymi sprawował dyrektor Departamentu Ustawodawczego. Opracowane w Departamencie projekty przedstawiano na posiedzeniach Komisji Prawniczej, a następnie Minister Sprawiedliwości zaprezentował je Krajowej Radzie Narodowej. Projekty nie poddawano z reguły szerszej dyskusji, dzięki czemu w bardzo szybkim tempie uporządkowano prawo na całym obszarze Polski, likwidując odmiennność systemów prawnych z okresu II Rzeczypospolitej. Szerzej na ten temat: A. Lityński, *Na drodze do kodyfikacji prawa cywilnego w Polsce Ludowej*, [w:] *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane Profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej*, red. G. Bałtruszajtys, Warszawa 2000, s. 138–139; J. Górka, *Prace nad kodyfikacją i unifikacją prawa w Polsce po drugiej wojnie światowej*, „Z Dziejów Prawa” 2019, t. 12, s. 653–666; S. Grodziski, *Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego (1919–1947)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1992, z. 1–4, s. 26. Por. A.A. Kozioł, *Organizacja prac nad prawem cywilnym w Polsce w latach 1945–1946*, [w:] *Z dziejów prawa*, red. A. Lityński, cz. 7, Katowice 2005, cz. 7, s. 176–179; J. Wasilkowski, *Zagadnienie kodyfikacji jednolitego prawa cywilnego*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 1–2, s. 62–64; P. Fiedorczyk, *O początkach prac nad kodyfikacją polskiego prawa cywilnego w 1947 r.*, „Miscellanea Historico-luridica” 2006, t. 4, s. 109–120; idem, *Prawo opiekuńcze praca nad unifikacją prawa cywilnego Polsce w latach 1945–1946*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, nr 3, s. 811–836; idem, *Stosunki prawne z pokrewieństwa w pracach nad unifikacją prawa cywilnego w latach 1945–1946*, „Miscellanea Historico-luridica” 2005, t. 3, s. 55–79; idem, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce Ludowej na tle stosunków Państwa z Kościołem katolickim (1944–1964)*, [w:] *Cuius regio, eius religio. Zjazd Historyków Państwa i Prawa*. Lublin, 20–23 IX 2006, red. G. Górski, L. Ćwikła, M. Lipska, Lublin 2006, s. 415–431; idem, *Założenia ideologiczne prac nad unifikacją prawa rodzinnego w Polsce w latach 1945–46*, [w:] *Miscellanea iuridica*, t. VII: *Między I a III Rzeczypospolitą. Kształtowanie europejskiej kultury prawnej. Prace ofiarowane prof. zw. dr. hab. Adamowi Lityńskiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*, red. M. Mikołajczyk, A. Drogoń, Tychy 2005, s. 121–143; J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje dotyczące macierzyństwa...*, s. 182–183.

³⁷ Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. – Prawo rodzinne (Dz.U 1946 nr 6, poz. 52) [dalej: p.r.]. Szerzej na temat prac unifikacyjnych nad prawem rodzinnym: P. Fiedorczyk, *Status prawny dzieci pozamałżeńskich w prawie rodzinnym pierwszych lat Polski Ludowej*, „Miscellanea Historico-luridica” 2014, t. 13, z. 2, s. 123–138. Autor w niniejszej publikacji szczegółowo omawia osiem tez społeczno-politycznych do dekretu z 1946 roku. Sześć z nich odnosiło się do zagadnienia dzieci pozamałżeńskich.

w szczególności do kwestii zaprzeczenia, ustalenia i uznania ojcostwa³⁸. Zgodnie z art. 51 prawa rodzinnego dzieci pozamałżeńskie były spokrewnione wyłącznie z matką i jej rodziną. W konsekwencji matka sprawowała władzę rodzicielską nad pozamałżeńskim dzieckiem (art. 62 par. 1 prawa rodzinnego)³⁹. Przysługiwało jej w okresie 3 lat od urodzenia dziecka (także nieżywego) prawo domagania się od ojca dziecka pokrycia kosztów porodu i – o ile nie wystąpiły szczególne okoliczności – trzymiesięcznego utrzymania oraz zwrot innych koniecznych wydatków poniesionych w związku z ciążą lub porodem. Ponadto w razie przyrzeczenia małżeństwa przysługiwało jej roszczenie o zadośćuczynienie za doznaną krzywdę moralną (art. 54 par. 1–3, art. 55 prawa rodzinnego)⁴⁰. Dziecko pozamałżeńskie nosiło nazwisko rodowe matki. Zaś w razie ustalenia ojcostwa, wyłącznie za zgodą matki, dziecku nadawano nazwisko ojca (art. 52 par. 1 i 2 prawa rodzinnego). Matka decydowała również o wyrażeniu zgody lub jej odmowie na nadanie pozamałżeńskiemu dziecku nazwiska jej męża poprzez złożenie przez niego oświadczenia zarejestrowanego w urzędzie stanu cywilnego (art. 53 par. 1 prawa rodzinnego).

Na wniosek matki lub dziecka, postanowieniem władzy opiekuńczej zatwierdzonym przez sąd apelacyjny, dziecko pozamałżeńskie nieuznane przez ojca mogło być zrównane z dzieckiem zrodzonym w małżeństwie, jeżeli rodzice pozostawali w faktycznej wspólności małżeńskiej albo postępowali z dzieckiem pozamałżeńskim w taki sam sposób, jak z pochodzącym z małżeństwa (art. 69 par. 1 prawa rodzinnego)⁴¹. Również na wniosek matki pełnoletnie dziecko wyrażało zgodę na zrównanie w prawach z dzieckiem ślubnym (art. 70 prawa rodzinnego). Legitymacja

³⁸ Por. P. Fiedorczyk, *Status prawny dzieci pozamałżeńskich...*, s. 124–125. Zob. też T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2018, s. 208–211; T. Sokołowski, *Prawo rodzinne: zarys wykładu*, Poznań 2008, s. 121–125. Por. M. Szudrowicz, *Macierzyństwo w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*, [w:] *Prawo w Polsce 2000–2020*, red. K. Łukomiak, Łódź 2020, s. 290–292; J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje dotyczące macierzyństwa...*, s. 183.

³⁹ Zob. P. Fiedorczyk, *Status prawny dzieci pozamałżeńskich...*, s. 125–126.

⁴⁰ Obowiązek ponoszenia kosztów utrzymania i wychowania dziecka dotyczył obojga rodziców aż do usamodzielnienia się dziecka. Wysokość kosztów utrzymania ustalano stosownie do stanu majątkowego matki i ojca oraz dochodów lub majątku dziecka. Niemożliwe było umowne zrzeczenie się tegoż obowiązku (art. 56 par. 1 i 2 prawa rodzinnego Por. art. 57 par. 1–3). Zob. także art. 79 par. 1 i 3 oraz art. 80 *Projektu Prawa o stosunkach rodziców i dzieci*, s. 22–23.

⁴¹ Zob. P. Fiedorczyk, *Status prawny dzieci pozamałżeńskich...*, s. 126–127.

do wniesienia powództwa przez matkę lub dziecko lub konieczność wyrażenia zgody przez matkę na dokonanie określonej czynności prawnej wynika z wtórnego charakteru ojcostwa wobec macierzyństwa, jak też ochrony przez ustawodawcę intymnego stosunku między dzieckiem a matką. Zawarcie związku małżeńskiego rodziców po narodzinach dziecka nadawało mu status dziecka ślubnego, dzięki czemu korzystało z uprzywilejowanej pozycji w stosunku do dzieci nieślubnych (zob. art. 63 par. 1 prawa rodzinnego)⁴².

W 1950 roku wprowadzono kodeks rodzinny⁴³, który obowiązywał aż do 1965 roku. Wraz z ewolucją prawa rodzinnego zmieniła się sytuacja dzieci nieślubnych, które zostały zrównane w prawach z dziećmi zrodzonymi w małżeństwie. Z pozycji matki zmiana ta miała znaczenie tylko w kontekście podziału władzy rodzicielskiej z ojcem dziecka. Kodeks z 1950 roku rozszerzał i umacniał ochronę interesów dziecka, między innymi likwidując podział na dzieci zrodzone w małżeństwie i pozamałżeńskie⁴⁴. Nadrzędna pozycja matki w stosunku do ojca dziecka została zaznaczona w art. 44 par. 1 Kodeksu rodzinnego, bowiem ustawodawca wprowadził wymóg zgody matki do uznania dziecka przez ojca. Zwolnienie z tego obowiązku wynikało tylko ze śmierci matki, jej ubezwłasnowolnienia całkowitego lub napotkania trudnych do przewyciężania przeszkód w porozumiewaniu się z nią. W tym ostatnim

⁴² J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje dotyczące macierzyństwa...*, s. 184.

⁴³ Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. Kodeks rodzinny (Dz.U. 1950 nr 34, poz. 308). Kodeks ten obowiązywał aż do wejścia w życie Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1964 roku (ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz.U. 1964 nr 9, poz. 59) i zastępował cztery dekrety łącznie dotyczące tak zwanego prawa rodzinnego. Zob. Księga II. Prawo rodzinne. I projekt. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół numer 2231, *Ministerstwo Sprawiedliwości*, k. 25–96. Więcej zob. P. Fiedorczyk, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964)*, Białystok 2014; idem, *Polski kodeks rodzinny z 1950 r.: czy przełom?*, „Zeszyty Prawnicze” 2011, vol. 11, s. 129–151; idem, *Prawo rodzinne według Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 roku*, [w:] *W kręgu nowożytnej i najnowszej historii ustroju Polski: księga dedykowana Profesorowi Marianowi Kallasowi*, red. S. Godek, Warszawa 2010, s. 819–828; Z. Radwański, *Kodyfikacja prawa cywilnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2009, z. 2, s. 132–133. Por. J. Górka, *Prace...*, s. 663; A. Lityński, *Długa droga kodyfikowania prawa cywilnego w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2001, z. 1, s. 343–359; J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje dotyczące macierzyństwa...*, s. 181–182.

⁴⁴ Władza rodzicielska dotycząca obojga rodziców została uregulowana w art. 53–63 k.r. Szerzej: P. Fiedorczyk, *Stosunki prawne z pokrewieństwa i prawo opiekuńcze w projekcie kodeksu cywilnego z 1948 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2008, t. 6, s. 109–123; idem, *Status prawny dzieci pozamałżeńskich...*, s. 131–137.

przypadku matka mogła jednak w ciągu 6 miesięcy od powzięcia wiedzy o uznaniu dziecka żądać unieważnienia tegoż uznania, o ile ojcem dziecka był inny mężczyzna. Kodeks rodzinny z 1950 roku, podobnie jak prawo rodzinne z 1946 roku, nie uwzględniał regulacji dotyczących powództwa o ustalenie macierzyństwa i o zaprzeczenie macierzyństwa⁴⁵.

4. Pozycja prawna dziecka nieślubnego w pozaborczym prawie karnym i pracach Sekcji Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej

Wartościowanie życia dzieci było sprzeczne z postanowieniami art. 95 konstytucji marcowej⁴⁶. Mimo to Kodeks Tagancewa zgodnie z art. 461 rosyjskiego kodeksu karnego⁴⁷ w przypadku sankcji karnej za dokonanie zabójstwa noworodka podczas porodu stosował podział na dzieci ślubne i nieślubne⁴⁸. Uprzywilejowana forma zabójstwa kwalifikowana jako dzieciobójstwo dotyczyła jedynie dzieci nieślubnych, co miało na celu ochronę stosunków małżeńskich i chęć zachowania pozorów „czci niewieściej” u matki-dzieciobójczyni. Pomimo iż ustawodawca przy spędzeniu płodu nie wprowadził takiego podziału, to jednak wymiar sankcji karnej za pozbawienie życia płodu ze związków pozamałżeńskich był stosunkowo niski. Podobnie zatem jak w orzecznictwie dotyczącym dzieciobójstwa.

⁴⁵ J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje dotyczące macierzyństwa...*, s. 185.

⁴⁶ Zgodnie z orzeczeniem Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z dnia 30 września 1936, sygn. akt C. 3092/35, „Orzecznictwo Sądów Polskich”, Warszawa 1937, s. 124–125. Przepis ten miał zastosowanie również w okresie obowiązywania konstytucji kwietniowej z 1935 roku, w której celowo pominięto rozdział dotyczący praw człowieka.

⁴⁷ *Kodeks karny z r. 1903: (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r.*, Warszawa 1922. Por. N. Tagancew, *Kodeks karny (22 marca 1903 r.)*, tłum. L. Konic, t. IV, Warszawa 1922, [dalej: r.k.k.]. Por. *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego z dodaniem przepisów przechodnich i ustaw zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu, odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austrjackiej, obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz Komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego*, oprac. W. Makowski, t. III, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa 1922, s. 82–84.

⁴⁸ J. Dworas-Kulik, *Zabójstwo dziecka jako zagadnienie kodyfikacyjne w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2023, t. LXXV, z. 2, s. 10.

Głównymi motywami dopuszczenia się tego występku podnoszonymi przez kobiety były bieda, wstyd i obawa przed konsekwencjami społecznymi dla rodzącej oraz konfliktami rodzinnymi w związku z posiadaniem dziecka nieślubnego. Większą bowiem hańbą od dokonania aborcji czy dzieciobójstwa stanowiło nieślubne macierzyństwo⁴⁹. Niemiecki kodeks karny w par. 217 również jako przedmiot przestępstwa wskazał dziecko nieślubne, czyli poczęte w związku pozamałżeńskim nieuznanym przez prawo za legalny⁵⁰. W porównaniu do kodeksu rosyjskiego przewidziano wyższy wymiar kary, gdyż nawet przy zaistnieniu okoliczności łagodzących należało wymierzyć sankcję nie mniejszą niż dwa lata pozbawiana wolności.

Zarówno dla niemieckiego, jak i rosyjskiego ustawodawstwa karnego nie miało znaczenia, czy matka w czasie poczęcia i porodu była zamężna z osobą niebędącą ojcem dziecka, czy też była panną. Austriacka ustawa karna⁵¹ za zabójstwo przy porodzie dziecka ślubnego przewidywała dla matki karę dożywotniego pozbawienia wolności. Natomiast jeśli przedmiotem przestępstwa z par. 139 austriackiej ustawy karnej było dziecko nieślubne, kara pozbawienia wolności ulegała zmniejszeniu do wymiaru od lat 10 do 20, lub jeżeli śmierć noworodka nastąpiła wskutek zaniechania udzielenia potrzebnej pomocy, sąd orzekał karę pozbawienia wolności od 5 do 10 lat⁵².

Kobiety ciężarne jako główną przyczynę motywującą do pozbawienia życia ich potomka podawały wstyd przed społeczeństwem oraz obawę przed reakcją najbliższej

⁴⁹ Zob. APS 10259 oraz APS 10124. Podobnie w sprawach oznaczonych jako APS, zespół nr 9352 oraz APS zespół nr 11900 czy też APS, zespół nr 11998 motywem działania brzemiennej była ciąża ze stosunków pozamałżeńskich.

⁵⁰ *Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r., z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po roku 1918 wraz z ustawą wprowadzającą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego (Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 r.) przekł. Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa B. Dzielnicy Pruskiej, [w:] Ustawy byłej Dzielnicy Pruskiej, t. 1, Poznań 1920; Kodeks karny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej z uwzględnieniem najnowszego ustawodawstwa i orzecznictwa Sądu Najwyższego, oprac. R.A. Leżański, J. Kałużniacki, Warszawa–Poznań 1925.*

⁵¹ *Ustawa karna z dnia 27 maja 1852 r. l. 117 dpp.: z uwzględnieniem wszelkich zmieniających ją ustaw austriackich i polskich wraz z najważniejszymi ustawami dodatkowymi*, wydał J.W. Willaume, wyd. 5 poprawione i uzupełnione przez M. Bodyńskiego, Lwów 1929 [dalej: a.u.k.].

⁵² J. Dworas-Kulik, *Zabójstwo dziecka...*, s. 11–12.

rodziny. Dodatkowym argumentem była bieda wynikająca najczęściej z braku pracy lub trudnienia się nisko opłacanym zajęciem, braku własnego domu i majątku. Kobiety te raczej nie posiadały wykształcenia i z reguły były pannami, zatem dokonane zabójstwo miało ukryć pozamająńskie kontakty seksualne oraz nieślubne pochodzenie dziecka⁵³.

Zrównanie ochrony prawnokarnej dzieci ślubnych i nieślubnych miało nastąpić na drodze unifikacji międzywojennego prawa karnego. Podczas pierwszego posiedzenia Sekcji Prawa Karnego z dnia 24 czerwca 1920 roku Edmund Krzymuski poddał pod dyskusję, czy pojęcie dzieciobójstwa ograniczyć do przypadków zabójstwa dzieci nieślubnych, czy też przyjąć, że pochodzenie zabitego dziecka nie ma wpływu na kwalifikację prawną czynu. Za drugim z tych rozwiązań miało przemawiać uwzględnienie jako podmiotu przestępstwa również matki dziecka porzuconej przez męża w ciąży i pozostawionej bez środków do życia oraz usunięcie konieczności rozstrzygania o pochodzeniu dziecka w odniesieniu do ciężarnej mężatki, która zaszła w ciążę w okresie długiej nieobecności męża. W tym drugim przypadku brano pod uwagę, że mąż może nie chcieć uznać dziecka, oraz uwzględniano sytuację, w której matka ze wstydu przed mężem dążyła do zatajenia zdrady przez uśmiercenie noworodka. Julijusz Makarewicz podzielił stanowisko Krzymuskiego, w efekcie przyjęto je jednomyślnie.

Rozważania nad kształtem regulacji karnych w powyższym zakresie nie były tematem dyskusji podczas kolejnych posiedzeń Sekcji Prawa Karnego⁵⁴. Uchwały z pierwszego posiedzenia sekcji stały się podstawą konstrukcji przestępstw przeciw życiu, uregulowanych w dziale XIII zatytułowanym *Pozbawienie życia* w opracowanym przez Wacława Makowskiego *Projekcie wstępnym części szczególnej kodeksu karnego*. Penalizowały one uśmiercenie noworodka podczas porodu przez matkę,

⁵³ Zob. J. Dworas-Kulik, *Zabójstwo dziecka...*, s. 13–14; idem, *The Offence of Forced Miscarriage as Documented in the Polish State Archive in Suwałki (1921–1939)*, „Miscellanea Historico-luridica” 2023, t. XXII, z. 1, s. 577–578. Zob. też ATM, zespół nr 2676, SOP nr K. 82/21; ATM, zespół nr 2872, SOP nr K. 383/26; ATM 2201, SOP nr K. 305/27; ATM, zespół nr 5294, SOP nr K. 2/33; APS, zespół nr 10259.

⁵⁴ *Protokół I-go posiedzenia Sekcji Prawa Karnego Materialnego Komisji Kodyfikacyjnej*, [w:] *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Wydział Karny. Sekcja Prawa Karnego*, t. 1, z. 2, Warszawa–Lwów 1922, s. 17–20. Zob. też J. Dworas-Kulik, *Zabójstwo dziecka...*, s. 14.

nie wprowadzały przy tym podziału znanego z ustawodawstwa karnego państw zaborczych na dzieci ślub i nieślubne, czym zrównały pozycję potomstwa ze związków małżeńskich i pozamałżeńskich (art. 77 Kodeksu karnego).

W *Projekcie wstępnym części szczególnej kodeksu karnego* opracowanej przez redaktora głównego, Juljusza Makarewicza, analizowane przestępstwa umieszczono w dziale XVIII zatytułowanym *Przestępstwa przeciw bezpieczeństwu życia i ciała* w art. 181 par. 1 Kodeksu karnego oraz art. 182 Kodeksu karnego Makarewicz również zrezygnował z wyodrębnienia przestępstwa zabójstwa zstępnego i wprowadził uprzywilejowany typ zabójstwa odnoszący się do wszystkich noworodków bez względu na ich pochodzenie, z tą jedynie różnicą, iż dzieciobójstwo w projekcie Makarewicza nie miało dolnej granicy sankcji karnej⁵⁵. Warto w tym miejscu dodać, iż pomimo przyjęcia przez twórców polskiego kodeksu karnego założenia odejścia od pobudki wstydu wywołanej konfliktami rodzinnymi, obawą przed hańbą i sytuacją położnicy oraz noworodka, to w komentarzach do kodeksu karnego z 1932 roku właśnie na te okoliczności powoływano się przy analizie wpływu porodu na psychikę położnicy⁵⁶.

⁵⁵ *Projekt wstępny części szczególnej kodeksu karnego oprac. przez red. gł. Juljusza Makarewicza*, [w:] *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego*, t. 4, z. 2, Warszawa 1926, s. 27. Por. J. Dworas-Kulik, *Zabójstwo dziecka...*, s. 14–15.

⁵⁶ Zob. rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60, poz. 571) [dalej: k.k.]. Por. ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969 nr 13, poz. 94). Szerzej zob.: L. Peiper, *Komentarz do kodeksu karnego, prawa o wykroczeniach, przepisów wprowadzających obie te ustawy oraz do rozporządzenia prezydenta R.P. o niektórych przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu państwa z dnia 24 października 1934 roku (Dz.U. Nr 94, poz. 851) z uwzględnieniem ustawy karnej skarbowej, ordynacji podatkowej, kodeksu karnego wojskowego, ustaw dodatkowych, orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Kraków 1936, s. 459. Zob. Z. Papierkowski, *Dzieciobójstwo w świetle prawa karnego. Studium prawno-porównawcze*, Lublin 1947; A. Jakimowicz, *Przestępstwo dzieciobójstwa w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2004, s. 197–210; J. Brzezińska, *Dzieciobójstwo. Aspekty prawne i etyczne*, Warszawa 2013, s. 133–164; K. Marzec-Holka, *Dzieciobójstwo przestępstwo uprzywilejowane czy zbrodnia*, Bydgoszcz 2004, s. 11–15; A. Gałęska-Śliwka, *Dzieciobójstwo. Analiza karno-medyczna*, Toruń 2012, s. 31–34; A. Książkowska-Breś, *Odpowiedzialność karna za dzieciobójstwo w polskim prawie karnym*, Warszawa 2010, s. 12–22. Por. T. Hanausek, *Glosa do wyroku z 14 X 1960 R., III K 787/60*, „Państwo i Prawo” 1962, R. XVII, z. 7, s. 200–203.

Regulacje z 1932 roku obowiązywały również w pierwszych latach Polski Ludowej, aż do roku 1969⁵⁷. Jednak wpływ polityki Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) na kształt prawa w Polsce Ludowej przyczynił się do zmiany regulacji w zakresie aborcji poprzez częściową kodyfikację prawa karnego w formie odrębnej ustawy⁵⁸. Na mocy art. 1 ust. 1 pkt 1 i 2 ustawy z 1956 roku wprowadzono trzy okoliczności uprawniające lekarza do dokonania zabiegu przerywania ciąży. Powołanie się na trudne warunki życiowe kobiety, o których mówi cytowany akt, w praktyce doprowadziło do wykonywania aborcji na życzenie kobiety, ponieważ jej sytuacja osobista nie była w żaden sposób weryfikowana po 1959 roku. Lekarz opierał się zatem wyłącznie na oświadczeniu kobiety ciężarnej co do stwierdzenia istnienia powyższej okoliczności. Pomimo konfliktu z Kościołem katolickim oraz konserwatywną częścią społeczeństwa, regulacje dotyczące prawa aborcyjnego nie zostały zmienione⁵⁹.

5. Podsumowanie

Polska myśl prawnicza prezentowana w pracach Komisji Kodyfikacyjnej przewidywała, zgodnie z duchem nowoczesnych kodyfikacji kodeksowych, zrównanie pozycji dzieci zrodzonych w małżeństwie i poza nim. Jednak ostatecznie status prawny dzieci nieślubnych nie został uregulowany w polskim prawie rodzinnym okresu międzywojennego, stąd w przedmiotowym zakresie w latach 1918–1939 obowiązywało przestarzałe ustawodawstwo pozaborcze. Najtrudniejsza sytuacja dzieci nieślubnych

⁵⁷ A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików)*. Krótki kurs, Warszawa 2012; idem, *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999; J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje dotyczące macierzyństwa...*, s. 186–187; idem, J. Dworas-Kulik, *Zabójstwo dziecka...*, s. 19–20.

⁵⁸ Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. 1956 nr 12, poz. 61). Zob. A. Czajkowska, *O dopuszczalności przerywania ciąży. Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. i towarzyszące jej dyskusje*, [w:] *Kłopoty z seksem w PRL. Rodzenie nie całkiem po ludzku, aborcja, choroby, odmienności*, red. M. Kula, Warszawa 2012, s. 143–147. Por. J. Zajko-Czochańska, *Deskrypcja wielodzietności w mutacji wiejskiej „Przyjaciółki”*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2021, t. XXIV, z. 4, s. 39–42.

⁵⁹ Zob. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 19 grudnia 1959 r. w sprawie przerywania ciąży (Dz.U. 1960 nr 2, poz. 15). Zob. J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje dotyczące macierzyństwa...*, s. 187. Więcej: A. Czajkowska, *O dopuszczalności...*, s. 158–177; J. Zajko-Czochańska, *Deskrypcja...*, s. 42–44. Por. T. Szczygieł, *Problematyka przerywania ciąży jako zagadnienie kodyfikacyjne prawa karnego materialnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1956–1969*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2021, t. XXVIII, s. 289–309.

wynikała z regulacji Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego, obowiązującego na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej, dlatego w latach 1919–1920 rozciągnięto na ten obszar obowiązywanie przepisów Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 roku. Istotna poprawa ich pozycji prawnej polegała na ułatwieniu uznawania dzieci pozamążeńskich przez późniejsze małżeństwo rodziców bądź z mocy aktu królewskiego. Ponadto wprowadzono ustawowy obowiązek żywienia i wychowania dzieci zrodzonych poza małżeństwem, w tym również ze związków cudzołożnych i kazirodznych.

Na ziemiach południowych na podstawie przepisów Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB) dzieci nieślubne były spokrewnione z rodziną matki i tylko w obrębie jej rodziny były dopuszczone do dziedziczenia. Umożliwiono także adopcję swojego nieślubnego dziecka przez rodziców. Na ziemiach zachodnich Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) również pozbawiało dziecko nieślubne prawa do nazwiska ojca, ograniczało dochodzenie ojcostwa i nabywanie praw spadkowych. Dopóki dziecko nie zostało dobrowolnie uznane lub jego pochodzenie od danego ojca stwierdzone wyrokiem sądowym, nie zaliczało się do rodziny ojca, co wykluczało jego prawa spadkowe po nim. Trudności w uzyskaniu świadczeń alimentacyjnych starało się łagodzić orzecznictwo sądowe z okresu międzywojennego. Matce dziecka nieślubnego należało się między innymi pokrycie kosztów porodu, a dziecku nieślubnemu alimenty w wysokości odpowiadającej statusowi majątkowemu ojca. Sąd Najwyższy uznał, iż obowiązek ten w określonych przypadkach można było rozciągnąć po śmierci ojca na krewnych z jego rodziny.

Prawo rodzinne skodyfikowane w pierwszych latach Polski Ludowej bazowało na projekcie Podkomisji Praw o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki Komisji Kodyfikacyjnej z 1938 roku. Widać wyraźną zbieżność założeń unifikacyjnych w tym obszarze. Postanowienia projektu z okresu międzywojennego oraz prawa rodzinnego z 1946 roku pozostają także w zgodzie z międzywojennym orzecznictwem Sądu Najwyższego. W 1950 roku pozycja dzieci zrodzonych w małżeństwie i poza nim zostaje zrównana na gruncie prawa cywilnego. W prawie karnym zrównanie pozycji prawnej dziecka nieślubnego nastąpiło w drodze unifikacji kodeksu karnego z 1932 roku, jednak zarówno w komentarzach do kodeksu, jak i orzecznictwie sądowym tamtego okresu wyraźnie widać zaniżanie wymiaru kary w przypadku zabójstwa dziecka nieślubnego. Praktyka wymiaru sprawiedliwości łagodziła surową literę prawa, a niski wymiar sankcji karnej sprzyjał większej śmiertelności dzieci nieślubnych oraz aborcji, do której kobiety często były namawiane przez nieślubnego ojca dziecka. Opieka społeczna

nie była w stanie sprostać potrzebom matek niemowlaków i kobiet ciężarnych. Duże bezrobocie, wykluczenie społeczne i rodzinne oraz piętnowanie nieślubnej matki i jej dziecka przyczyniało się do stałego wzrostu porzucanych w żłóbkach dzieci. Kobiety w ciąży traciły zatrudnienie, w konsekwencji pozostawały bez środków do życia i dachu nad głową. Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem wspierały jedynie dożywianie niemowląt mlekiem oraz udzielały porad higienicznych. Porada lekarska zazwyczaj sprowadzała się do zważenia i zmierzenia dziecka.

Natomiast żłóbki zamknięte, dostępne głównie w miastach, przewidywały opłatę, często znacznie wyższą niż miesięczne zarobki matki, które były pomniejszone o koszty zakwaterowania u pracodawcy. Żłóbkiienne, o ile były w danym mieście, kosztowały około połowę wynagrodzenia matki, przy czym nadal pozostawał problem mieszkania, czy też noclegu samotnej matki z nieślubnym dzieckiem, ich utrzymania i żywienia. Dla porównania koszt aborcji u akuszerki w mieście wynosił tyle co średnia miesięczna opłata za żłódek, zaś na wsi babki wykonywały zabieg nawet za cenę od 3 do 5 złotych. Do tego płatności można było rozłożyć na raty, w przeciwieństwie do płatności za żłódek. Regulaminy placówek zakładały, iż przy braku opłacenia dwóch rat niemowlaka wykreślano z listy. Z tego powodu kobiety po pozostawieniu dziecka w ośrodku opiekuńczo-wychowawczym przestawały się nim interesować i go odwiedzać. Dzieci znajdujące się w żłódku, sierocińcu czy też pod zawodową opieką z reguły nie były odpowiednio dopilnowane. Żywnienie wychowanków, warunki sanitarne, w których przebywały, oraz ogólnie warunki bytowe sprzyjały stosunkowo wysokiej śmiertelności wśród dzieci nieślubnych. Te, które przeżyły okres dzieciństwa, z reguły w wieku 14 lat kończyły na ulicy, utrzymując się z żebractwa, prostytucji lub kradzieży. Zrównanie pozycji prawnej dzieci nieślubnych i ślubnych w połowie XX wieku przyczyniło się w kolejnych latach do wyeliminowania wyżej opisanych dysfunkcyjnych społecznie zjawisk.

Bibliografia

Źródła prawa

Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. 1935 nr 30, poz. 227).

Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1921 nr 44, poz. 267).

Ustawa z 3 czerwca 1919 r. o Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.P.P.P 1919 nr 44, poz. 315).

Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. Kodeks rodzinny (Dz.U. 1950 nr 34, poz. 308).

Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. 1956 nr 12, poz. 61).

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964 nr 9, poz. 59).

Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969 nr 13, poz. 94).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60, poz. 571).

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 19 grudnia 1959 r. w sprawie przerywania ciąży (Dz.U. 1960 nr 2, poz. 15).

Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. – Prawo rodzinne (Dz.U. 1946 nr 6, poz. 52).

Prawo o małżeństwie z dn. 24 czerwca 1836 (Dz.Pr. XVIII nr 64).

Kodeks cywilny Królestwa Polskiego z dnia 1 (13) czerwca 1825 r. (Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. X, nr 41).

Źródła archiwalne i orzecznictwo

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół nr 2231.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, zespół nr: 11 985, 10394, 10399, 10408, 10450, 10449, 10451, 10752, 10750, 25792, 10389, 10748, 10457, 10407.

Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespół nr: 10643, 10259, 10124, 9352, 11900, 11998.

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim, zespół nr: 2012, 2930, 6356, 5323, 2201, 2676, 2872, 5294.

Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 1924 r., Rw. 2565/22, [w:] *Orzecznictwo sądów polskich w sprawach o unieważnienie, rozwód i separację małżeństw, w sprawach o alimentację, nieślubne pochodzenie itd.*, zebr. Z. Mandel, Kraków 1927.

Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 8 kwietnia 1925, Rw. 238/25, [w:] *Orzecznictwo sądów polskich w sprawach o unieważnienie, rozwód i separację małżeństw, w sprawach o alimentację, nieślubne pochodzenie itd.*, zebr. Z. Mandel, Kraków 1927.

Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 19 stycznia 1926 r., III. Rw. 2002/25, [w:] *Orzecznictwo sądów polskich w sprawach o unieważnienie, rozwód i separację małżeństw, w sprawach o alimentację, nieślubne pochodzenie itd.*, zebr. Z. Mandel, Kraków 1927.

Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 19 stycznia 1926 r., III. Rw. 2001/25, [w:] *Orzecznictwo sądów polskich w sprawach o unieważnienie, rozwód i separację małżeństw, w sprawach o alimentację, nieślubne pochodzenie itd.*, zebr. Z. Mandel, Kraków 1927.

Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 4 lutego 1926 r., III. Rw. 15/26, [w:] *Orzecznictwo sądów polskich w sprawach o unieważnienie, rozwód i separację małżeństw, w sprawach o alimentację, nieślubne pochodzenie itd.*, zebr. Z. Mandel, Kraków 1927.

Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 5 października 1926 r. III. Rw. 1854/26, [w:] *Orzecznictwo sądów polskich w sprawach o unieważnienie, rozwód i separację małżeństw, w sprawach o alimentację, nieślubne pochodzenie itd.*, zebr. Z. Mandel, Kraków 1927.

- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 9 listopada 1926 r., III. Rw. 360/26, [w:] *Orzecznictwo sądów polskich w sprawach o unieważnienie, rozwód i separację małżeństw, w sprawach o alimentację, nieślubne pochodzenie itd.*, zebr. Z. Mandel, Kraków 1927, s. 24.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 3 stycznia 1929 r., I.C. 741/28, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1929, poz. 3.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 10 października 1929 r., I.C. 735/29, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1929, poz. 179.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 12 listopada 1929 r., I.C. 804/29, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1929, poz. 200.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 25 marca 1930 r., I.C. 2008/29, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1930, poz. 76.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 23 września 1931 r., N.I.C. 120/31, „Głos Sądownictwa” 1932, nr 3.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 10 maja 1932 r., N.I.C. 2068/31, „Głos Sądownictwa” 1932, nr 10.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 2 listopada 1932 r., I.C. 280/32, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1932, poz. 225.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 10 stycznia 1933 r., I.C. 676/32, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1933, poz. 14.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 16 listopada 1933 r., C II Rw 1747/33, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1934, poz. 387.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 1937 r., C II 1901/37, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1938, poz. 420.
- Orzeczenie Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z dnia 30 września 1936, sygn. akt C. 3092/35, „Orzecznictwo Sądów Polskich”, Warszawa 1937, s. 124–125.

Literatura

- Baliński Ignacy, Holewiński Stefan, Rakowiecki Kazimierz, *Nowy projekt prawa o stosunkach z pokrewieństwa i opiece*, Warszawa 1939.
- Baliński Ignacy, Holewiński Stefan, Rakowiecki Kazimierz, *Uwagi o ogłoszonym przez Komisję Kodyfikacyjną w 1938 r. projekcie podkomisji prawa o stosunkach z pokrewieństwa i opieki*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1938, R. 65, nr 47–50.
- Baliński Ignacy, Holewiński Stefan, Rakowiecki Kazimierz, *Uwagi o projekcie działu polskiego kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1935, R. 62, nr 10–13.
- Breyer Stefan, *Kilka uwag o projekcie o stosunkach rodziców i dzieci*, „Przegląd Notarialny” 1938, nr 17.
- Brzezińska Joanna, *Dzieciobójstwo. Aspekty prawne i etyczne*, Warszawa 2013.

- Czajkowska Aleksandra, *O dopuszczalności przerywania ciąży. Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. i towarzyszące jej dyskusje*, [w:] *Kłopoty z seksem w PRL. Rodzenie nie całkiem po ludzku, aborcja, choroby, odmienności*, red. Marcin Kula, Warszawa 2012.
- Dietrich Mirosław, *O niektórych prawach majątkowych dzieci nieślubnych*, „Prawo” 1935, nr 3.
- Dragun Magdalena, Łazuk Sylwia, *Pochodzenie dziecka a exceptio plurium concumbentium jako jeden ze sposobów obalenia domniemania ojcostwa pozamałżeńskiego*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, vol. 22, nr 3.
- Drożdżewki A., *Jakie nazwisko winny nosić dzieci nieślubne nieuprawnione*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1929, R. 57, nr 22.
- Dworas-Kulik Judyta, *Prawne regulacje dotyczące bigamii w Polsce w latach 1918–1939*, Lublin 2019.
- Dworas-Kulik Judyta, *Prawne regulacje dotyczące macierzyństwa w pierwszych latach Polski Ludowej*, [w:] *Motywy wędrowni i kobiety w wybranych kontekstach*, red. Paulina Pomajda, Ewelina Chodźko, Lublin 2023.
- Dworas-Kulik Judyta, *The Offence of Forced Miscarriage as Documented in the Polish State Archive in Suwałki (1921–1939)*, „Miscellanea Historico-luridica” 2023, t. XXII, z. 1.
- Dworas-Kulik Judyta, *Zabójstwo dziecka jako zagadnienie kodyfikacyjne w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2023, t. LXXV, z. 2.
- Dzięciołowski W., *Uwagi do projektu polskiego prawa opiekuńczego w odniesieniu do stanowiska i uprawnień dzieci nieślubnych*, „Głos Sądownictwa” 1936, R. 63, nr 6.
- Fiedorczyk Piotr, *O początkach prac nad kodyfikacją polskiego prawa cywilnego w 1947 r.*, „Miscellanea Historico-luridica” 2006, t. 4.
- Fiedorczyk Piotr, *Polski kodeks rodzinny z 1950 r.: czy przełom?*, „Zeszyty Prawnicze” 2011, vol. 11.
- Fiedorczyk Piotr, *Prawo opiekuńcze praca nad unifikacją prawa cywilnego Polsce w latach 1945–1946*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, nr 3.
- Fiedorczyk Piotr, *Prawo rodzinne według Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 roku*, [w:] *W kręgu nowożytnej i najnowszej historii ustroju Polski: księga dedykowana Profesorowi Marianowi Kallasowi*, red. Sławomir Godek, Warszawa 2010.
- Fiedorczyk Piotr, *Prawo rodzinne ziem wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. Adam Lityński, Piotr Fiedorczyk, Białystok 2003.
- Fiedorczyk Piotr, *Status prawny dzieci pozamałżeńskich w prawie rodzinnym pierwszych lat Polski Ludowej*, „Miscellanea Historico-luridica” 2014, t. 13, z. 2.
- Fiedorczyk Piotr, *Stosunki prawne z pokrewieństwa i prawo opiekuńcze w projekcie kodeksu cywilnego z 1948 r.*, „Miscellanea Historico-luridica” 2008, t. 6.
- Fiedorczyk Piotr, *Stosunki prawne z pokrewieństwa w pracach nad unifikacją prawa cywilnego w latach 1945–1946*, „Miscellanea Historico-luridica” 2005, t. 3.
- Fiedorczyk Piotr, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964)*, Białystok 2014.

- Fiedorczyk Piotr, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce Ludowej na tle stosunków Państwa z Kościołem katolickim (1944–1964)*, [w:] *Cuius regio, eius religio. Zjazd Historyków Państwa i Prawa*. Lublin, 20–23 IX 2006, red. Grzegorz Górski, Leszek Ćwikła, Marzena Lipska, Lublin 2006.
- Fiedorczyk Piotr, *Założenia ideologiczne prac nad unifikacją prawa rodzinnego w Polsce w latach 1945–46*, [w:] *Miscellanea iuridica*, t. VII: *Między I a III Rzeczypospolitą. Kształtowanie europejskiej kultury prawnej. Prace ofiarowane prof. zw. dr hab. Adamowi Lityńskiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*, red. Marian Mikołajczyk, Andrzej Drogoń, Tychy 2005.
- Gałęska-Śliwka Anita, *Dzieciobójstwo. Analiza karno-medyczna*, Toruń 2012.
- Gołąb Stanisław, *Dwa zagadnienia z dziedziny prawa rodzinnego*, „Głos Prawa” 1938, nr 3–4.
- Gołąb Stanisław, *Prawo rodziny de lege ferenda*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1936, R. 16, nr 4.
- Górska Jolanta, *Prace nad kodyfikacją i unifikacją prawa w Polsce po drugiej wojnie światowej*, „Z Dziejów Prawa” 2019, t. 12.
- Grodziski Stanisław, *Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego (1919–1947)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1992, z. 1–4.
- Hanausek Tadeusz, *Glosa do wyroku z 14 X 1960 R., III K 787/60*, „Państwo i Prawo” 1962, R. XVII, z 7.
- Kabzińska Łucja, Kabziński Krzysztof, *Wybrane aspekty zagrożonego dzieciństwa w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki Społeczne” 2012, nr 4.
- Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. Zygmunt Lisowski, t. X, Poznań 1933.
- Kodeks cywilny zawierający obowiązującą w okręgach sądów apelacyjnych w Krakowie i Lwowie oraz sądu okręgowego w Cieszyńcu ustawę cywilną, ustawy i rozporządzenia dodatkowe, z uwzględnieniem ustawodawstwa polskiego, oraz orzecznictwa Sądu Najwyższego*, oprac. Włodzimierz Dbałowski, Jan Przeworski, Warszawa 1927.
- Kodeks karny obowiązujący na Ziemiach Zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej z uwzględnieniem najnowszego ustawodawstwa i orzecznictwa Sądu Najwyższego*, oprac. Ryszard Aureli Leżański, Juliusz Kałużniacki, Warszawa–Poznań 1925.
- Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach b. zaboru rosyjskiego z dodaniem przepisów przechodnich i ustaw zmieniających i uzupełniających postanowienia karne kodeksu, odpowiednich przepisów Kodeksu Karnego Niemieckiego i Ustawy Karnej Austriackiej, obowiązujących w pozostałych dzielnicach Rzplitej oraz Komentarza i orzeczeń Sądu Najwyższego*, oprac. Wacław Makowski, t. III, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa 1922.
- Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r., z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po roku 1918 wraz z ustawą wprowadzającą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego (Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 r.) przekł. Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa B. Dzielnic Pruskiej*, [w:] *Ustawy byłej Dzielnic Pruskiej*, t. 1, Poznań 1920.

- Kodeks karny z r. 1903: (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r.*, Warszawa 1922.
- Konic Jan S., *Na marginesie dyskusji w sprawie projektu działu Kos. Cyw. O stosunkach prawnych rodziców i dzieci*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1935, R. 62, nr 35–36.
- Koziński Jan, *O prawa nieślubnych dzieci*, „Prawo” 1935, nr 1.
- Kozioł A.A., *Organizacja prac nad prawem cywilnym w Polsce w latach 1945–1946*, [w:] *Z Dziejów Prawa*, red. Adam Lityński, cz. 7, Katowice 2005.
- Księżopolska-Breś Agnieszka, *Odpowiedzialność karna za dzieciobójstwo w polskim prawie karnym*, Warszawa 2010.
- Kurkowska Marta, „*Fabrykantki aniołków*”. *O problemie aborcji w Polsce w latach 1878–1939*, „Arcana. Kultura-Historia-Polityka” 1998, nr 1.
- Lecia Izabela, *Polemika wokół kodyfikacji prawa rodzinnego i opiekuńczego w II Rzeczypospolitej*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2014, t. XIII.
- Liebermann S., *Dzieci nieślubne według prawa austriackiego*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1907, R. VIII.
- Lipska-Toumi Marzena, *Prawo polskie wobec zjawiska prostytucji w latach 1918–1939*, Lublin 2014.
- Lityński Adam, *Długa droga kodyfikowania prawa cywilnego w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2001, z. 1.
- Lityński Adam, *Na drodze do kodyfikacji prawa cywilnego w Polsce Ludowej*, [w:] *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane Profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej*, red. Grażyna Bałtrusajtys, Warszawa 2000.
- Lityński Adam, *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999.
- Lityński Adam, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*, Warszawa 2012.
- Marzec-Holka Krystyna, *Dzieciobójstwo przestępstwo uprzywilejowane czy zbrodnia*, Bydgoszcz 2004.
- Moszyński Remigiusz, *Projekt prawa o stosunkach rodziców i dzieci i o zdolności do działań prawnych*, „Głos Sądownictwa” 1938, nr 11.
- Muszalski Edward, Ogulewicz Zofia, Sas-Wisłocki Juliusz, *Stanowisko polskich prawników katolików wobec projektu prawa o stosunkach rodziców i dzieci*, Warszawa 1939.
- Papierkowski Zdzisław, *Dzieciobójstwo w świetle prawa karnego. Studium prawno-porównawcze*, Lublin 1947.
- Paździor Stanisław, *Prawo rodzinne*, [w:] *Synteza prawa polskiego 1918–1939*, red. Tadeusz Guz, Jan Głuchowski, Maria Pałubska, Warszawa 2013.
- Peiper Leon, *Komentarz do kodeksu karnego, prawa o wykroczeniach, przepisów wprowadzających obie te ustawy oraz do rozporządzenia prezydenta R.P. o niektórych przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu państwa z dnia 24 października 1934 roku (Dz.U. Nr 94, poz. 851) z uwzględnieniem ustawy karnej skarbowej, ordynacji podatkowej, kodeksu karnego wojskowego, ustaw dodatkowych, orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Kraków 1936.

- Piątkowska Monika, *Życie przestępcze w przedwojennej Polsce*, Warszawa 2012.
- Pisarek Józef, *Stanowisko prawne dzieci pozamająńskich w projekcie prawa o stosunkach rodziców i dzieci*, „Wiadomości Prawnicze” 1938, nr 6.
- Prawo cywilne Ziem Wschodnich, t. X cz. I Zводу Praw Rosyjskich, tekst podług wydania urzędowego z roku 1914 z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu*, t. I, oprac. Zygmunt Rymowicz, Witold Święicki, Warszawa 1933.
- Projekt Prawa o stosunkach rodziców i dzieci wraz z przepisami o zdolności do działań prawnych uchwalony w pierwszym czytaniu przez Podkomisje o stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki Komisji Kodyfikacyjnej*, [w:] Komisja Kodyfikacyjna. Podkomisja Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki, z. 2, Warszawa 1938.
- Projekt wstępny części szczególnej kodeksu karnego oprac. przez red. gł. Juliusza Makarewicza*, [w:] Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego, t. 4, z. 2, Warszawa 1926.
- Protokół I-go posiedzenia Sekcji Prawa Karnego Materialnego Komisji Kodyfikacyjnej*, [w:] Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Wydział Karny. Sekcja Prawa Karnego, t. 1, z. 2, Warszawa–Lwów 1922.
- Radwański Zbigniew, *Kodyfikacja prawa cywilnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2009, z. 2.
- Rodzina. Projekt działu polskiego kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci opracowany przez prof. Stanisława Gołąba referenta Podkomisji*, [w:] Komisja Kodyfikacyjna. Podkomisja Prawa Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki, z. 1, Warszawa 1934.
- Rosenblüthem Ignacy, *Na marginesie dyskusji w sprawie projektu działu Kodeksu Cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1936, R. 63, nr 6.
- Rosenblüthem Ignacy, *Uwagi o projekcie działu polskiego kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1935, R. 62, nr 29–30.
- Siemeńska Halina, *Stan walki z nierządem*, Warszawa 1933.
- Smyczyński Tadeusz, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2018.
- Sokołowski Tomasz, *Prawo rodzinne: zarys wykładu*, Poznań 2008.
- Sopoćko Michał, *Rodzina w prawodawstwie na ziemiach polskich*, Wilno 1926.
- Surmacka Irena, *Charakterystyka prostytutek warszawskich w świetle ankiety*, „Zagadnienia Rasy” 1936, nr 3–4.
- Szczygieł Tomasz, *Problematyka przerywania ciąży jako zagadnienie kodyfikacyjne prawa karnego materialnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1956–1969*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2021, t. XXVIII.
- Szudrowicz Michał, *Macierzyństwo w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*, [w:] *Prawo w Polsce 2000–2020*, red. Karol Łukomiak, Łódź 2020.
- Śmiechowski Kamil, *Some Remarks About the Workers’ Motherhood in the Industrial City of Łódź in the 19–20th Centuries*, „Studia Historiae Oeconomicae” 2023, vol. 41, nr 2.

- Świda Jan, *Metoda unormowania obowiązku utrzymania w projekcie Komisji Kodyfikacyjnej prawa o stosunkach rodziców do dzieci*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1938, R. 65, nr 33–34.
- Świda Jan, *Niektóre kwestie związane z ustaleniem ojcostwa nieślubnego na podstawie projektu Komisji Kodyfikacyjnej o stosunkach rodziców i dzieci*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1938, R. 65, nr 44.
- Świda Jan, *Prawa matki nieślubnej w stosunku do ojca w projekcie Komisji Kodyfikacyjnej prawa o stosunkach rodziców i dzieci*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1938, R. 1, z. 3.
- Tagancew Nikołaj, *Kodeks karny (22 marca 1903 r.)*, tłum. Leon Konic, t. IV, Warszawa 1922. Ustawa karna z dnia 27 maja 1852 r. l. 117 dpp.: z uwzględnieniem wszelkich zmieniających ją ustaw austriackich i polskich wraz z najważniejszymi ustawami dodatkowymi, wydał Juliusz Willaume, wyd. 5 poprawione i uzupełnione przez Mariana Bodyńskiego, Lwów 1929.
- Walter Franciszek, *Charakterystyka prostytutki w Krakowie*, „Zagadnienia Rasy” 1921, nr 12.
- Wasilkowski Jan, *Zagadnienie kodyfikacji jednolitego prawa cywilnego*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 1–2.
- Zajko-Czochańska Justyna, *Deskrypcja wielodzietności w mutacji wiejskiej „Przyjaciółki”*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2021, t. XXIV, z. 4.

► STRESZCZENIE

Geneza i ewolucja pozycji prawnej dziecka pozamałżeńskiego w polskim ustawodawstwie I połowy XX wieku

Prawo cywilne z okresu XIX wieku utrzymywało dysproporcję w pozycji prawnej między dziećmi ślubnymi i zrodzonymi poza małżeństwem, zwłaszcza widoczną na gruncie prawa rodzinnego i spadkowego. Podobnie prawo karne nie gwarantowało ochrony prawnej dziecka pozamałżeńskiego, uprzywilejowując matkę jako sprawczynię zabójstwa dziecka poczętego lub zrodzonego poza małżeństwem. Stopniowe zmniejszanie różnicy w statusie prawnym dzieci zrodzonych w małżeństwie i poza nim widać szczególnie w ewolucji prawa rodzinnego i opiekuńczego I połowy XX wieku. Prawo karne pomimo zmian kodeksowych utrzymuje nierówności społeczne w odniesieniu do dzieci pozamałżeńskich w praktyce stosowania prawa. Podstawy rozważań nad genezą i ewolucją statusu prawnego dzieci nieślubnych oparto na orzecznictwie sądowym okresu międzywojennego, źródłach archiwalnych, projektach Komisji Kodyfikacyjnej oraz aktach prawnych obowiązujących w II RP i pierwszych latach Polski Ludowej do momentu zrównania pozycji dzieci zrodzonych w małżeństwie i poza nim.

► SUMMARY

**Genesis and Evolution of the Legal Status of the Illegitimate Child:
Polish Legislation in the First Half of the 20th Century**

The civil law of the 19th century period maintained a disproportion in the legal position between children born to married couples and children born out of wedlock, particularly evident in the family and inheritance law. Similarly, the criminal law did not guarantee the legal protection of the illegitimate child, privileging the mother as the murderer of a child conceived or born out of wedlock. The gradual reduction of the difference in the legal status of children born within and outside marriage can be seen particularly in the evolution of the family and guardianship law of the first half of the 20th century. Criminal law, despite code changes, continues to retain social inequalities with regard to children born out of wedlock in the practice of law. The basis for the consideration of the origins and evolution of the legal status of illegitimate children is rooted in the court jurisprudence of the interwar period, in archival sources, in the drafts of the Codification Commission and the legal acts in the force in the Second Republic of Poland and in the first years of the People's Republic of Poland until the position of children born within and outside marriage was equalized.